

АГЕНЦІЯ
РЕГІОНАЛЬНОГО
РОЗВИТКУ
СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ

 Schweizerische Eidgenossenschaft
Confédération suisse
Confederazione Svizzera
Confederaziun svizra

За підтримки Швейцарії

ВИКЛИКИ І МОЖЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СФЕРИ КУЛЬТУРИ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНОСТІ У СУМСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Аналітичний звіт

ВИКЛИКИ І МОЖЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СФЕРИ КУЛЬТУРИ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНОСТІ У СУМСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Аналітичний звіт

Авторка

Оксана Заяц, регіональна експертка з питань культури та соціальної згуртованості
у Сумській області

Консультантка

Марина Кулініч, експертка з питань культури та соціальної згуртованості, Швейцарсько-український проєкт «Згуртованість та регіональний розвиток України», UCORD

Цю публікацію було створено за підтримки Швейцарії у межах Швейцарсько-українського проєкту «Згуртованість та регіональний розвиток України», UCORD, що впроваджується NIRAS Sweden AB. Відповідальність за зміст цієї публікації несе виключно автор. Погляди автора не обов'язково відображають погляди Швейцарського агентства з розвитку та співробітництва або NIRAS Sweden AB.

Зміст

ВСТУП	6
РОЗДІЛ I. КОРОТКА ХАРАКТЕРИСТИКА РЕГІОНУ	7
РОЗДІЛ II. СТАН СФЕРИ КУЛЬТУРИ В РЕГІОНІ	10
Ресурсний потенціал сфери культури в регіоні	10
Співробітництво територіальних громад	15
Основні напрями діяльності у сфері культури в регіоні	16
Навчальні та тренінгові програми з підготовки фахівців і підвищення кваліфікації	16
Вплив воєнного стану на функціонування сфери культури в регіоні	18
Фінансування	20
Міжнародна технічна допомога та кейси успішних культурних практик	24
РОЗДІЛ III. СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ В СФЕРАХ КУЛЬТУРИ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНОСТІ В ОБЛАСТІ	29
РОЗДІЛ IV. ОСОБЛИВОСТІ УМОВ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНОСТІ В РЕГІОНІ	33
ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ	38

Подяки

Висловлюємо подяку за активну участь, експертні коментарі та пропозиції представникам і представницям уповноважених органів та суб'єктів у сфері культури та соціальної згуртованості, а також за надані матеріали та долучення до заходів у межах проєкту. Щиро дякуємо колективу Департаменту культури, туризму та релігій Сумської обласної військової адміністрації за надані документи і дані, а також учасникам Тематичної робочої групи з питань культури та соціальної згуртованості при Агенції регіонального розвитку Сумської області — Григорію Старикову, Юрію Гладенку, Євгенії Бистрицькій, Володимирі Бикову, Сергію Дорофєєву, Дар'ї Жогло, Юрію Павлову, Ярославу Счастливцеву, Тетяні Голод, Яні Мутлаг, Ігорю Гуменюку, Світлані Яковенко та Вікторії Михайлюченко. Під час засідань та зустрічей вони поділилися своїми думками щодо викликів і можливостей сфери культури та соціальної згуртованості області.

Цінні поради щодо структури та ключових акцентів аналітичного дослідження надали керівник Компонента 3 Швейцарсько-українського проєкту «Згуртованість та регіональний розвиток України», UCORD Ігор Савчак, консультантка Марина Кулініч та регіональний експерт з питань культури та соціальної згуртованості проєкту UCORD у Тернопільській області Григорій Рій. Дякуємо всім колегам і друзям, які підтримували, пропонували цікаві кейси та поради.

Дякуємо також літературній редакторці Олесі Сторожук, дизайнерці та верстальниці Катерині Замулко.

Список скорочень

АРР	Агенція регіонального розвитку Сумської області
ВПО	внутрішньо переміщена особа
ГО	громадська організація
ГУС	Головне управління статистики
ДАРТ	Державне агентство розвитку туризму України
ДКТР	Департамент культури, туризму та релігій Сумської обласної військової адміністрації
ЗПІ	запит на публічну інформацію
КВЕД	класифікатор видів економічної діяльності, що структуровано за галузями економіки
ККІ	культурні та креативні індустрії
МКІП	Міністерство культури та інформаційної політики України
ОВА	обласна військова адміністрація
ОДА	обласна державна адміністрація
ОМС	органи місцевого самоврядування
ООН	Організація Об'єднаних Націй
РФ	російська федерація
Стратегія відновлення СумДУ	Стратегія відновлення та розвитку економіки Сумської області на 2022–2024 роки. Версія 2.0 Сумський державний університет
ТГ	територіальна громада
ТРГ	тематична робоча група з питань культури та соціальної згуртованості
УКФ	Український культурний фонд
ЮНЕСКО	Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури

Вступ

Проект «Згуртованість та регіональний розвиток України», UCORD — це проект технічної допомоги, який підтримує Швейцарія через Швейцарську агенцію розвитку та співробітництва в Україні (SDC) і виконує консалтингова компанія NIRAS Sweden AB. Проект UCORD спрямований на зміцнення співпраці громадян, бізнесу та органів державної влади з відновлення та регіонального розвитку, що сприятиме покращенню якості життя, стійкості, миру та соціальної згуртованості в пілотних областях, однією з яких є Сумська область.

Мета цього аналітичного звіту — визначити поточний стан, основні виклики та перспективні можливості й напрями розвитку сфери культури та соціальної згуртованості через культуру в Сумській області.

Дослідження, проведене під час підготовки цього аналітичного звіту, є зрізом загальних тенденцій у сфері культури та соціальної згуртованості регіону, оскільки побудоване переважно на відкритій інформації, якої з міркувань безпеки в умовах повномасштабної війни досить мало в публічному просторі. Для збору інформації, яка б якомога точніше відображала сучасну ситуацію в регіоні, спільно з Департаментом культури, туризму та релігій Сумської ОВА (далі — ДКТР) до територіальних громад області було направлено відповідні опитувальники, а також деякі запити на публічну інформацію. Особливо відчутним є брак інформації стосовно демографічної ситуації в Україні в цілому та в Сумській області зокрема.

Для більшої відкритості було створено Тематичну робочу групу з питань культури та соціальної згуртованості в Сумській області (далі — ТРГ). Членів цієї робочої групи було відібрано у серпні–вересні 2023 року через відкритий конкурс, прийом заявок на участь у якому було оголошено на офіційній сторінці у соціальній мережі [«Facebook»](#) Агенції регіонального розвитку в Сумській області (далі — АРР).

У кінці 2023 року вийшли два важливі документи, що вплинули на написання цього Аналітичного звіту: [результати соціологічного дослідження](#) «Культурні практики та потреби для відновлення населення у деокупованих і прифронтових громадах» від соціологічної групи «Рейтинг» та [результати дослідження](#) другої хвилі SHARP «Комплексна оцінка стійкості населення, яка ґрунтується на дослідженні SCORE». Аналіз вищезгаданих досліджень ліг в основу ключових висновків цього звіту.

Аналітичний звіт може бути важливим документом для місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, керівників та працівників закладів культури, а також для «незалежних гравців» — дослідників, науковців, активістів громадського сектору, експертів культурної, освітньої та соціальної сфер. Цей аналітичний звіт може стати відправною точкою для перегляду поточного стану сфер культури та соціальної згуртованості в Сумській області в напрямі ефективного використання їх прихованого потенціалу та недооцінених можливостей і ресурсів, а також для розробки та впровадження нових культурних проєктів, зокрема спрямованих на зміцнення соціальної згуртованості та формування нових політик у відповідних сферах.

Розділ I

Коротка

характеристика регіону

Сумська область розташована на північному сході України, межує із Харківською, Полтавською та Чернігівською областями, а також із трьома російськими областями, маючи при цьому найбільший кордон із РФ порівняно з іншими областями України, який складає майже 564 кілометри. Важко переоцінити ризики від такого сусідства. За даними ресурсу [Статистики повітряних тривог](#) за період 24.02.2022 – 31.12.2023, Сумщина тримає «сумне» лідерство — друге місце за кількістю артобстрілів та третє за кількістю повідомлень про вибухи серед областей України.

Сумську область утворено в 1939 році з районів Харківської, Чернігівської та Полтавської областей, а отже, вона розташована в трьох історичних регіонах: північ області є частиною Сіверщини, південна частина — Слобожанщини, а західна частина області — Наддніпрянщини. Така строкатість регіону позначилась на формуванні єдиної регіональної ідентичності.

У результаті [децентралізації](#) у Сумській області створено 5 районів: Сумський, Охтирський, Роменський, Конотопський, Шосткинський, а також 51 територіальну громаду (далі — ТГ), з яких 21 сільська, 15 міських та 15 селищних ТГ. Загалом 15 ТГ Сумщини є прикордонними територіями (29% від загальної кількості громад). З початку повномасштабного військового вторгнення РФ на територію України у Сумській області налічується 7,5 тис. зруйнованих і пошкоджених об'єктів, найбільше таких об'єктів знаходиться в Охтирському районі — понад 2,6 тис. Ці цифри постійно зростають.

За даними Держстату¹, станом на 01.01.2022 в

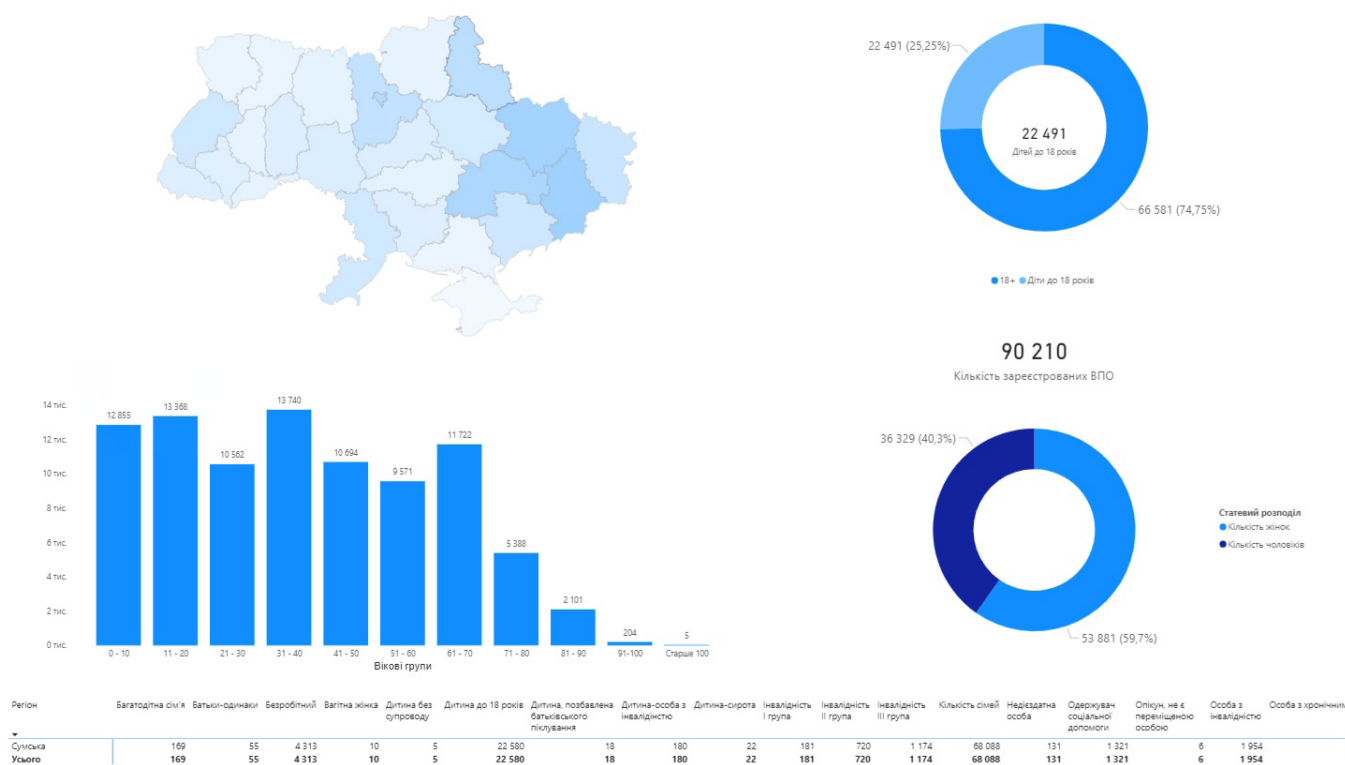
¹Державна служба статистики України: Демографічна та соціальна статистика / Населення та міграція.

URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/open_data/menu/ds_vd.htm

Сумській області проживало 1 035 772 осіб, з яких міське населення становило 723 175 осіб, або 70%, а сільське — 312 597 осіб, або 30%. Спостерігається скорочення населення області. При цьому за даними Головного управління статистики у Сумській області, станом на 01.01.2022 за гендерним поділом переважають жінки. Варто зауважити, що наразі всі ці показники не доцільно порівнювати із середніми показниками по Україні та робити якісь висновки — вони можуть бути нерепрезентативними, адже внаслідок повномасштабного військового вторгнення демографічна картина регіону як прикордонного дуже змінилась. Так, за даними [Стратегії відновлення та розвитку економіки Сумської області на 2022-2024 роки \(Версія 2.0\)](#), у Сумській області станом на початок 2023 року чисельність населення становила 1020,5 тис. осіб (більшість з яких жінки, що проживають у містах). Водночас нині відсутня коректна офіційна статистика щодо фактичної чисельності населення як Сумської області в цілому, так і в розрізі ТГ — через складність реального обліку переміщення людей (як всередині країни, так і через державний кордон).

В Єдиній інформаційній базі даних ВПО на обліку стоїть понад 90 тис. осіб, з них: 22 тис. дітей, 3,4 тис осіб із інвалідністю, 15,4 тис. пенсіонерів. Більш ніж половина чисельності ВПО — це переселенці всередині області, адже мешканці прикордоння переважно не бажають їхати далеко від дому. Відповідно до [аналітики](#) ДП «Інформаційно-обчислювальний центр Міністерства соціальної політики України», станом на грудень 2023 року кількість ВПО вже зросла на 7%:

Кількість зареєстрованих облікованих ВПО. (осіб)

Зображення результатів онлайн-системи «Інформаційно-обчислювальний центр Міністерства соціальної політики України»

За інформацією Сумської обласної військової адміністрації, в липні 2023 року було прийнято рішення про необхідність підготовки та проведення евакуації населення у 5-кілометровій прикордонній зоні. Тобто на 2,8 тис. м² (приблизно 12%) площі Сумської області жити максимально небезпечно, тож про культурне життя взагалі не йдеться — на тій території все призупинилось. Станом на 04.11.2023 з 5-кілометрової прикордонної зони вже евакуйовано 600 дітей, і розглядається можливість евакуації дітей із 30-кілометрової прикордонної зони. У нових реаліях необхідне «перезавантаження» сфери культури Сумщини, коригування пріоритетів, зміни підходів до культурних практик і культурних активностей, надання культурних послуг тощо, а також зміщення акцентів, насамперед на питання безпеки мешканців прикордонної області.

Сумська область має небезпечне розташування у безпосередньому сусідстві із РФ, тому щоденно перебуває під обстрілами. Ці обставини не дозволяють мешканцям області почуватися у безпеці та обумовлюють необхідність зміни усталеного способу життя, зокрема культурного. Наприклад, переважання міського способу життя та значна кількість ВПО в області акцентують увагу на необхідності перегляду переліку культурних послуг і культурних практик у регіоні відповідно до потреб цих цільових аудиторій.

Також додаються давні проблеми соціально-економічного характеру, які військовий стан тільки загострив, зокрема динамічні міграційні процеси та зміна демографічної картини регіону.

Розділ II

Стан сфери культури в регіоні

Комплексні дослідження щодо культури як інструменту соціальної згуртованості Сумської області майже відсутні. Тому для кінцевих цілей увагу було сфокусовано на поточному стані сфери культури Сумської області, без детального вивчення напрацювань попередніх років щодо можливостей та викликів сфери культури Сумської області. Така позиція додатково аргументується інформацією, наведеною в Розділі I цього аналітичного звіту, а саме: кардинальна зміна всіх культурних практик і усталених процесів з огляду на фактор безпеки, зміни системи розселення, потреб тощо. Сьогодні важливо зрозуміти виклики, що постали перед сферою культури в регіоні від 24 лютого 2022 року, визначити відправну точку станом на 2023 рік для майбутніх досліджень у сферах культури та соціальної згуртованості в регіоні та для перспективних можливостей і шляхів розвитку.

Ресурсний потенціал сфери культури в регіоні

За інформацією ДКТР, станом на кінець 2023 року базова мережа закладів культури складається із 1137 закладів. У Сумській області функціонують 588 клубних закладів, 495 бібліотек, 3 історико-культурні заповідники (1 має статус національного), 14 музеїв, 2 театри (1 має статус національного), філармонія, 35 мистецьких шкіл, Сумський фаховий коледж мистецтв і культури імені Дмитра Бортнянського, обласний науково-методичний центр культури і мистецтв. За даними останнього моніторингу, тільки 500 закладів культури підключено до мережі Інтернет, здебільшого коштом субвенції. При цьому, попри позитивну динаміку, рівень підключення клубних закладів до мережі Інтернет залишається низьким (наприклад, у Річківській ТГ цей показник становить лише 44,4% від загальної кількості закладів культури).

За даними мапування та моделювання мереж закладів культури, здійсненого у процесі реалізації проекту «Децентралізація та реформа культурних послуг»², у 2020 році найбільша кількість клубних закладів на 1000 осіб у Сумській області спостерігалася у сільських ТГ (Зноб-Новгородська, Хмелівська, Новослобідська), тоді як найменша — у міських (Сумська, Шосткинська, Охтирська). Також було встановлено, що 295 клубних закладів у Сумській області (орієнтовно понад 1/3 мережі) знаходяться у зоні ризику (тобто можуть бути ліквідовані з дотриманням нормативів забезпечення населення клубними закладами), з них:

- 162 заклади в населених пунктах з чисельністю населення менш ніж 250 осіб;
- 110 закладів у населених пунктах з чисельністю населення менш ніж 200 осіб;
- 23 заклади у населених пунктах з чисельністю населення менш ніж 100 осіб.

Найбільша кількість клубних закладів, що перебувають у зоні ризику, зосереджена у Середино-Будській, Комишанській та Андріяшівській ТГ. Варто зазначити, що Комишанська та Андріяшівська ТГ входять до категорії із високим показником кількості клубних закладів на 1000 осіб. Водночас у Сумській області існують ТГ, на території яких не існує клубних закладів, що перебувають у зоні ризику — Бездрицька, Конотопська та Нижньосироватська; ймовірно, ці громади мають ефективно і раціонально сплановані мережі клубних закладів.

Більшість бібліотек Сумської області знаходиться в містах. Таке розміщення мережі публічних бібліотек відповідає розподілу щільності населення по території. Проте існують місця з низькою щільністю населення та досить густою мережею закладів. Так, наприклад, у Сумській області існує 267 публічних бібліотек (орієнтовно понад 1/3 мережі), які розташовані в населених пунктах з чисельністю населення менше ніж 500 осіб, з них 69 бібліотек — у населених пунктах з чисельністю населення менш ніж 250 осіб. Отож, спираючись на соціальні нормативи забезпечення населення публічними бібліотеками, органи місцевого самоврядування 267 публічних бібліотек можуть реорганізувати у бібліотечні пункти, а 69 бібліотек ліквідувати. При цьому найбільша кількість публічних бібліотек, що потенційно може бути реорганізовано чи ліквідовано, зосереджена у Новослобідській, Путивльській, Зноб-Новгородській та Середино-Будській ТГ. Неоптимізована мережа закладів культури, як і освітніх закладів, в умовах бюджетної децентралізації утримується коштом бюджетів громад, що не сприяє ефективності використання коштів цих бюджетів.

Бібліотека має знайти додаткову функцію, свою нішу, як-от інклюзія, реабілітація мистецтвом, створення музею громади тощо. Своєрідною «фішкою» може бути створення бібліотеки із доступом до світових книжкових фондів — наприклад, як бібліотека Конгресу США тощо.

Однак у процесі прийняття рішень щодо оптимізації закладів культури ретельного аналізу потребують не тільки «сухі цифри», а і кадровий потенціал закладу. Так, у Зноб-Новгородській ТГ (у 5-кілометровій зоні від кордону з Росією) функціонує особливий простір — [центр неформальної освіти](#). Заклад має облаштоване укриття в підвальному приміщенні, що є фактично одним із небагатьох безпечних місць у громаді. Створення, активне функціонування та наповнення сенсом центру неформальної освіти є прикладом важливості ролі кожної людини в житті громади.

Після повномасштабного вторгнення РФ на територію України нарешті розпочато процес [актуалізації бібліотечних фондів у контексті подолання наслідків русифікації та тоталітаризму](#). Це також важливо з огляду на те, що в деяких бібліотеках книгосховища знаходяться в підвальних приміщеннях та потенційно можуть бути використані як укриття. Тому завершення процесу дерусифікації та списання книг «радянського періоду» необхідно пришвидшити та вивільнити насамперед підвальні приміщення книгосховищ. **Існує потреба в формуванні ефективної мережі укриттів у місцевих закладах культури, хабів для проведення культурних заходів незалежно від повітряних тривог.**

По завершенню першої фази децентралізації значна кількість ТГ переглянула свої мережі закладів культури та реорганізувала їх. Водночас сьогодні неможливо впевнено говорити про завершеність процесу планування оптимальних мереж закладів культури Сумської області з огляду на активну внутрішню міграцію населення внаслідок воєнних дій в Україні, а також через пошкодження та руйнування значної кількості закладів культури. Отож доцільно **здійснити повторне мапування та моделювання мереж закладів культури не раніше ніж через рік після скасування воєнного стану в Україні**, коли

²Лист МКІП від №06/12/9862/23 від 14.11.2023 року

почнуть згасати активні процеси внутрішньої міграції населення на постійні місця проживання та завершаться військові дії, які спричинюють пошкодження і руйнування закладів культури.

Детально аналізувати потенційне і фактичне навантаження відвідувачів на заклади культури Сумщини, як до прикладу за кількістю зареєстрованих користувачів бібліотек чи кількістю учасників аматорських колективів, наразі недоцільно через високу динаміку міграційних процесів у регіоні.

У Державному реєстрі нерухомих пам'яток України станом на 10.10.2023 обліковується 2459 [пам'яток місцевого значення області](#). До переліку пам'яток культурної спадщини національного значення, занесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, належать [37 пам'яток](#) Сумщини, серед яких:

1. Городища (54% пам'яток національного значення).
2. Нерухомі пам'ятки іншого типу (46% пам'яток національного значення), а саме:
  - 2.1. Найбільшу кількість пам'яток культурної спадщини національного значення в Сумській області має Глухів: Київська брама Глухівських міських укріплень, Гуманітарно-просвітницький комплекс, Глухівський учительський інститут, Глухівська чоловіча гімназія, Пансіон Глухівської чоловічої гімназії, Миколаївська церква, Церква Трьох-Анастасіївська, Спасо-Преображенська церква, Будинок Глухівського учительського інституту.
  - 2.2. Конотопська битва. У с. Шаповалівка Попівської ТГ знаходиться поле битви між козацько-татарськими військами на чолі з гетьманом Іваном Виговським і з московським військом.
  - 2.3. Перший у світі монументальний пам'ятник Тарасу Шевченку в місті Ромни авторства Івана Кавалерідзе.
  - 2.4. Будинок, у якому народився поет і вчений Олександр Олесь, що знаходиться у Білопільлі.
  - 2.5. Пам'ятник на родинному похованні меценатів Харитоненків та пам'ятник на могилі доньки Павла Харитоненка — Зінаїди, авторства скульптора Арістид Круазі. Копія пам'ятника на могилі доньки Харитоненка зберігається у [Луврі](#).
  - 2.6. [Пам'ятник мамонтові](#). У селі Кулішівка Недригайлівської ТГ знаходиться пам'ятник на місці першої в Україні знахідки кісток мамонта. Це перший і довгий час єдиний такий пам'ятник у світі.
  - 2.7. Комплекс пам'яток у Спадщанському лісі. Поруч із територією цього комплексу знаходиться музей «[Парк радянського періоду](#)», який створено після початку процесу декомунізації та має на меті переосмислення періоду радянської історії. Загалом при правильному позиціонуванні та просуванні на ринку цей туристичний продукт може стати «капсулою пам'яті» та концептуально послідовником німецького музею просто неба «Топографія терору» та інформаційно-виставкового центру в Берліні.

До національного [переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України](#) станом на 15.11.2023 року ввійшли такі елементи з Сумщини:

1. Кролевецьке переборне ткацтво (Кролевецька ТГ).
2. Випікання весільних утят у Річківській ТГ.
3. Технологія приготування обрядового напою «Варена» в Боромлянській ТГ.
4. Практика з охорони горюньської культури — «Музей горюньської культури» в Новослобідській ТГ.

Слід відзначити ґрунтовний підхід до роботи із нематеріальною культурною спадщиною та охорони горюньської культури (етнічне населення із самобутньою культурою). Як наслідок, село Нова Слобода

*Пам'ятник на могилі доньки Павла Харитоненка — Зінаїди.
Фото: Андрій Мозговий*

стало фіналістом конкурсу «Неймовірні села України-2022». На території села діє Музей горюньської культури, екскурсії проводять горюньською мовою, адже всі працівники закладу — місцеві жителі-горюни, які чудово знаються на музейному матеріалі. У серпні 2021 року на території села за грантові кошти УКФ було проведено всеукраїнський фестиваль субетносів України «На гостини до горюнів» та започатковано традицію щорічного проведення фестивалю в селі Нова Слобода.

Оскільки велика кількість унікальних об'єктів нематеріальної культурної спадщини Сумщини знаходяться під реальною загрозою знищення, необхідно розглянути потенційні практики, що можуть бути внесені в національний реєстр таких елементів. У підтвердження цієї тези — 26 грудня 2023 р. наказом МКІП до Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України було включено ще один елемент Сумщини — [«Традиції приготування сушки з фруктів у селах Охтирщини»](#). Доцільно проводити роботу із занесення до реєстру нематеріальної спадщини феномен «Конотопська відьма», описаний в літературі та народному фольклорі в контексті лікування нетрадиційними методами (травами, методами народної медицини, наведенні порчі на ворогів українського народу тощо).

Окрім вже вищезгаданого фестивалю «На гостини до горюнів», Сумщина славиться й іншими [фестивальними заходами](#) (список не повний, однак перелічені нижче заходи можна визнати як основні або найважливіші):

- гастрофестиваль «Слобожанські смаки»;
- театральний фестиваль «Арт-Хвиля» (трансформація «Чехов-Фесту»), фестивалі класичної музики «BACH-FEST» та «ORGANUM», фестиваль духової музики «Сурми України» (місто Суми);
- міжнародний ленд-арт симпозіум «Могриця» (Юнаківська ТГ);
- фестиваль-конкурс «Льон-фест» (місто Глухів);
- вишкіл з бойового гопака, фестиваль живої історії «Воргол»;
- батально-історичне дійство «Конотопська битва. Удар по облогових укріпленнях московських військ» (Конотопська ТГ);
- фестиваль історичної реконструкції «Стара Фортеця. Подорож крізь століття», музичний фестиваль «Схід-Рок», Фестиваль історичної реконструкції «Битва на річці Ворскла 1399 року» (Тростянецька ТГ);
- міжнародний літературно-мистецький фестиваль «Кролевецькі рушники» та фестиваль живої музики «Рок на селі» (Кролевецька ТГ).

У листопаді 2023 року у Сумах відбувся фестиваль «Ніч міста». За інформацією Агенції промоції «Суми», захід зібрав приблизно 15 000 учасників. Цей проєкт було реалізовано за підтримки урядів Канади, Фінляндії, Швеції, Швейцарії, Великобританії та Сполучених Штатів. На фестивалі було представлено 24 локації, в тому числі: арт-інсталяція, присвячена Захисникам Сумщини, патріотичний мурал, фотоцентр-музей, Шевченківська алея тощо. Через складну безпекову ситуацію усі активності в межах заходу були організовані поруч з укриттями. У межах фестивалю «Ніч музеїв» у травні 2023 року на Театральній площі Сум було створено інсталяцію «Емпатія». З її допомогою відвідувачі могли спробувати подивитися на світ очима людини, яка перенесла на собі жахи війни, відчути здатність до співчуття.

На території [«Грунівської Січі»](#), де відтворено побут і культуру українського козацтва, протягом 10 років організовувалися «Козацька лицарська школа» та «Козацький кінний табір», які відвідали понад 15 тис. дітей та юнаків. Тут у червні 2023 року було повністю зруйновано козацьку світлицю внаслідок російської атаки безпілотною. Як ідея «Грунівська Січ» функціонує й досі, але матеріальна база з 24 лютого 2022 року фактично припинила своє функціонування.

Фестивалі в Сумській області (попри обмежені фінансові ресурси) були дієвим інструментом туризму та брендування. Однак сьогодні вони майже не проводяться, адже за поточних безпекових умов збирати й анонсувати масштабні заходи — небезпечно для життя відвідувачів і вкрай відповідально для організаторів.

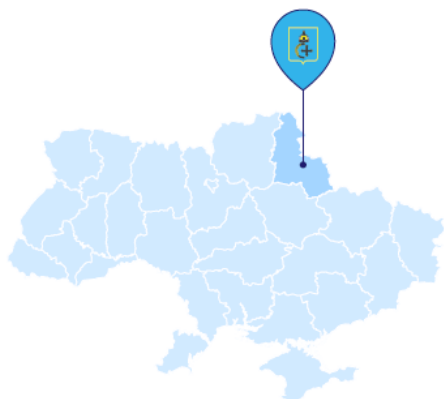
Загалом Сумська область має багатий історично-культурний потенціал, унікальні об'єкти культурної спадщини та природно-заповідного фонду. Туристичними магнітами та візитівками регіону традиційно

вважаються Національний заповідник «Глухів», державні історико-культурні заповідники у м. Путивль та «Посулля», Сумський обласний художній музей ім. Никанора Онацького, національні природні парки «Деснянсько-Старогутський» та «Гетьманський», регіональний ландшафтний парк «Сеймський», природний заповідник «Михайлівська цілина», садибний комплекс Леопольда Кеніга у м. Тростянець, пам'ятки природи загальнодержавного значення «Озеро Шелехівське» (Лебединська ТГ) та «Яблуня-колонія» (Кролевецька ТГ).

СУМСЬКА ОБЛАСТЬ

Область у північно-східній частині України, охоплює частини Середньоруської височини та Придніпровської низовини. Межує з Харківською та Полтавською областю на півдні, Чернігівською — на заході; Курською та Білгородською областями — на сході та Брянською — на півночі (РФ). Сумщину можна віднести до регіонів України з унікальною історико-культурною спадщиною. Місто Путивль — одне з найдревніших міст Київської Русі

- 1 Деснянсько-Старогутський національний природний парк
- 2 Поле Конотопської битви
- 3 Шелехівське озеро
- 4 Державний історико-культурний заповідник «Посулля»
- 5 Троїцький собор в м. Суми
- 6 Гетьманський національний природний парк

Слайд [презентації](#) «Туристичні магніти» Державної агенції розвитку туризму України (далі — ДАРТ)

Незважаючи на традиційно усталений статус туристичних «магнітів» регіону, до деяких із перелічених об'єктів складно добратись, а також здебільшого відсутні суб'єкти господарської діяльності, що надають послуги харчування та/або здійснюють продаж сувенірної продукції поруч.

У 2020–2021 рр. на місцевому телеканалі «Суспільне. Суми» вийшли в ефір дві колоритні телепередачі, що розкривають особливості культури регіону через туризм і гастрономію:

1. Цикл із 11 телепередач [«Край пригод»](#) у формі своєрідного квесту у туристичних місцях Сумщини: Лебединщина, Путивль, Глухів, Залізняк, Суми, Посулля, Кролевецьчина, Роменщина, Могриця, Горюни та Заліз'як. Проект підготувала команда сумчан, які добре знаються на особливостях рідного краю та давно подорожують Сумщиною, у співпраці із UA: СУМИ (тепер Суспільне.Суми).
2. Програма про гастрономічну спадщину Сумської області [«Сковорода. Гастробайки»](#), ведучим якої став професійний ресторатор Денис Полак. У циклі з 12 телепередач збережено унікальні рецепти з найвіддаленіших куточків Сумщини: куліш з Воронежу, сичики з Линового, в'юни в капусті із села Лучка, книші з коноплями з села Перемога тощо. Разом із героями проекту можна в процесі приготування місцевих страв поринути в життя та побут місцевих жителів.

Вищезазначені телевізійні проекти створювались ініціативними людьми та за підтримки відділу промоції та туризму Сумської ОДА для налагодження стабільних контактів із місцевими громадами.

Також Сумщина подарувала світу багато талановитих українців, але **існує брак поінформованості** в медіапросторі про їхнє «сумське коріння». У багатьох відомих українців доля пов'язана із Сумщиною. Серед видатних постатей, чий певний період життя пов'язаний із регіоном, можна зазначити (цей список не є вичерпним): Пантелеймона Куліша, Миколу Лукаша, Івана Кавалерідзе, Олександра Довженка, Казимира Малевича, Олександра Богомазова, Давида Бурлюка, Миколу Неділька, братів Кричевських та інших.

Із Сумщиною досить тісно пов'язана доля гетьмана Івана Мазепи: перша зустріч Івана Мазепи з Карлом XII, за оцінками істориків, відбулась у Ромнах; церковна анафема (так зване прокляття або відлучення від церкви) була здійснена в місті Глухів; «Лебединська катівня» відбулась у Лебедині, де слідча канцелярія Петра I закатувала близько 900 «мазепинців». Історичні місця перебування гетьмана Мазепи потребують уніфікації та комплексного підходу до їх популяризації, можливо, через механізм міжмуніципального співробітництва.

До Сумщини дотичні також поети та письменники (Іван Багряний, Микола Хвильовий, Остап Вишня, Павло Грабовський, Олександр Олесь, Антон Чехов, Пантелеймон Куліш та інші), композитори (Петро Чайковський, Сергій Рахманінов та інші), художники (Казимир Малевич, Федір та Василь Кричевські, Давид Бурлюк та інші), гетьмани (Іван Виговський, Іван Мазепа, Петро Калнишевський, Павло Скоропадський). І саме зараз постала необхідність і вкрай слушна нагода згадати те, що Сумщина втратила за часи СРСР та що не встигла забрати назад у росіян за час української незалежності. Необхідно переглянути те, що діяльність більшості українських митців агресивно привласнена «русской культурой».

Популяризація культурних цінностей, локацій і постатей, що спрямована на підкреслення локальної та української ідентичності, має стати одним із пріоритетних напрямів сфери культури в регіоні.

Щодо розвитку культури та креативних індустрій (далі — ККІ) в Сумській області, то цей напрям потребує додаткового ґрунтовного аналізу, адже на основі [даних](#) Головного управління статистики в Сумській області можна проаналізувати кількість чинних суб'єктів господарювання відповідно до КВЕДів, що належать до ККІ. При цьому така інформація не відображає реальної ситуації щодо ККІ в області, адже не всі суб'єкти ККІ зареєстровані та здійснюють свою діяльність за цими КВЕДами. Наприклад, громадські організації (далі — ГО) в регіоні реалізують значну кількість проектів та ініціатив, які за своїм змістом належать до ККІ, але при цьому в офіційній статистичній звітності ця діяльність рахується за КВЕДом 94.99, що не відноситься до креативних індустрій.

Згідно із зібраною інформацією АРР влітку 2023 року, в ТГ області зареєстровано 18 ТОВ та 104 ФОП, що працюють в ККІ, які сплатили податків за перше півріччя 2023 року в місцеві бюджети на суму 493,00 тис. грн та 294,00 тис. грн відповідно. **Такі цифри свідчать про те, що у сфері культури можна заробляти і прибуток від діяльності може бути більшим за умови залучення додаткового потенціалу, сучасних технологій, розвитку навичок тощо. Тож ККІ в Сумській області перебувають на початковому етапі свого становлення та потребують пошуку шляхів економічного розвитку через використання культурного потенціалу, створення продуктів та послуг тощо.**

Співробітництво територіальних громад

За даними [моніторингу](#) реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади, станом на 01 жовтня 2023 року в Сумській області зареєстровано 15 договорів міжмуніципального співробітництва й укладено 22 договори міжнародного партнерства із 7 країнами. Найбільше договорів міжмуніципального співробітництва (73%) укладено щодо освіти, охорони здоров'я та соцзабезпечення. У реєстрі договорів про співробітництво ТГ на сайті [Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури](#) станом на 29.08.2023 не зареєстровано жодного проекту міжмуніципального співробітництва в культурі, що свідчить про недостатню мотивацію або нерозуміння напрямів для співпраці між ТГ у цій сфері. У Сумській області договорів державно-приватного партнерства в сфері культури не існує зовсім: ймовірно, у приватних інвесторів відсутня мотивація для такої співпраці.

Міжмуніципальне співробітництво також активно відбувається на міжрегіональному рівні, про що свідчать такі приклади співпраці з громадами Сумщини:

- Бездрицька ТГ — місто Корець Рівненської області;
- Хотінська ТГ — селище Славське та місто Ходор Львівської області;
- Великописарівська ТГ — місто Рудки Самбірського району Львівської області.

З метою об'єднання українських та інших європейських муніципалітетів та післявоєнного відновлення України функціонує ресурс [Cities4cities](#). Наразі на сайті розміщено інформацію про 15 ТГ Сумщини: Зноб-Новгородська, Свеська, Шалигинська, Глухівська, Кролевецька, Путивльська, Дубов'язівська, Конотопська, Ворожбянська, Краснопільська, Великописарівська, Тростянецька, Боромлянська, Охтир-

ська, Чернечинська. Таким чином налагоджуються контакти з громадами в Україні, які потребують оперативної допомоги, підтримуються учасники обох сторін в комунікаційних процесах та інформуються про найактуальніше та найважливіше в сфері міжнародних муніципальних партнерств.

Найбільшу кількість муніципалітетів-партнерів (11) у Сумській області має [Сумська ТГ](#): Гожув Велькопольські (Польща), Волен (Швейцарія), Мажейкяй (Литовська Республіка), Кутаїсі (Грузія), Банська Бистриця (Словацька Республіка), Враца (Болгарія), Целле (Німеччина), Люблін (Польща) та 3 міста з Китайської Народної Республіки (Харбін, провінція Хейлунцзян; Гуйян, провінція Гуйчжоу; Чжуцзі, провінція Чжецзян).

Активну участь у пошуку міжнародних партнерів проводить Тростянецька ТГ. До повномасштабного вторгнення громада мала 3 муніципалітети-партнери: Кожухів та Богухвала у Польщі, Бистрице-над-Пернштейнем у Чехії. Після повномасштабного вторгнення відбувається промоція муніципального партнерства як важливого елементу в стратегії післявоєнної відбудови України на багатьох рівнях. Одним із дієвих інструментів для такої промоції Тростянецької ТГ став благодійний мистецький тур [«Дні української культури»](#) із залученням працівників сфери культури та майстрів народного мистецтва. У результаті активної міжнародної діяльності Тростянецька громада отримала ще 3 [муніципалітети-партнери](#): Чаттануга (США), Монтабур (Німеччина) та Женвільє (Франція). Отож культура стала дієвим способом досягнення конкретних результатів у межах міжнародної співпраці: нові партнери, молодіжні обміни, матеріально-технічна та гуманітарна підтримка тощо.

Основні напрями діяльності у сфері культури в регіоні

За інформацією ДКТР, визначено такі пріоритетні напрями роботи сфери культури у 2023–2024 роках:

- реалізація культурно-мистецьких проєктів, присвячених героїчній обороні України та Сумщини;
- сприяння навчанню митців креативного сектору громад та створенню інструментів «реабілітації мистецтвом» та для участі в сфері послуг з немедичної реабілітації;
- інвентаризація, ремонт, реконструкція та відновлення пошкоджених об'єктів культурної інфраструктури;
- формування в музеях експозицій та виставок, присвячених подіям російсько-української війни;
- дерусифікація пам'яток та об'єктів культурної спадщини, розбудова музею «Парк тоталітарного періоду» у складі Державного історико-культурного заповідника у м. Путивлі;
- переведення документації у сферах охорони культурної спадщини та музейної справи у цифровий формат;
- збереження нематеріальної культурної спадщини регіону, внесення регіональних елементів до національного переліку;
- презентація театрального мистецтва Сумщини за кордоном.

Напрями діяльності в культурній сфері зазвичай доповнюються приватними ініціативами, напрацьованими в процесі діяльності ОМС, творчих колективів, окремих митців тощо.

Навчальні та тренінгові програми з підготовки фахівців і підвищення кваліфікації

Щодо підвищення спроможності та рівня компетентності працівників сфери культури, то в області на базі навчально-методичного кабінету Сумського фахового коледжу мистецтв і культури ім. Дмитра Бортнянського працює Центр підвищення кваліфікації. Курси підвищення кваліфікації для педагогічних працівників мистецьких шкіл здійснюються відповідно до освітніх програм курсів підвищення кваліфікації викладачів закладів спеціалізованої мистецької освіти (мистецьких шкіл) за такими спеціалізаціями: фортепіано, оркестрові струнні інструменти, оркестрові духові та ударні інструменти, народні інструменти, вокально-хорові дисципліни, музично-теоретичні дисципліни, хореографія.

Підвищення кваліфікації працівників бібліотечних закладів Сумської області здійснює Сумська обласна універсальна наукова бібліотека. При обласній універсальній науковій бібліотеці створено

Регіональний тренінговий центр, який проводить навчання для різних категорій бібліотечних фахівців закладів, зокрема закладів освіти.

Питаннями підвищення кваліфікації працівників клубних закладів Сумської області займається комунальний заклад Сумської обласної ради — Сумський обласний науково-методичний центр культури і мистецтв.

Водночас, за даними МКІП³, у 2022 році у працівників культури Сумської області був **запит на нові знання та навички**, зокрема для участі в таких курсах, тренінгах тощо:

- онлайн-курс «Школа культурного лідера»;
- школа проєктного менеджменту;
- курс «Інноваційні форми та методи роботи закладів культури у післявоєнний період»;
- курс «Культура як психолог»;
- курс «Культура без бар'єрів»;
- школа креативної економіки;
- культурна спадщина — культурний код нації;
- інформаційні технології та діджиталізація як інструмент промоції культурних надбань.

Також у ході онлайн-опитування, яке проводило МКІП у лютому 2023 року, було виявлено потреби працівників сфери культури ТГ у фахових тренінгах, лекціях на такі теми: проєктний менеджмент у сфері культури; нові форми і методи роботи закладів культури загалом, і у воєнний час зокрема; нормативні й організаційні основи створення та функціонування центрів культурних послуг у громадах; сучасні тенденції та нормативно-правові основи діяльності аматорських колективів та їхніх керівників; формування комунікаційної стратегії закладу культури, зокрема й на малих територіях; основи надання культурних послуг як інструментів арт-терапії у воєнний (поствоєнний) період; основи формування сталого іміджу закладу культури як центру реалізації не лише творчих здібностей, а й громадських ініціатив; методики формування культурних мап території та використання їх культурного потенціалу як ресурсу розвитку; основи стратегічного планування діяльності закладів культури та методи лобювання включення ключових завдань до довгострокових планів органів місцевого самоврядування; методи роботи з колективами під час війни; збереження культурної спадщини в умовах війни; правова база у сфері охорони культурної спадщини, повноваження органів охорони культурної спадщини, збереження (ревіталізація) культурної спадщини в умовах відбудови; новітні сценарії заходів, креативні форми проведення культурно-мистецьких заходів у сільських клубних закладах; очищення бібліотечного фонду від російської класичної літератури; грантова діяльність.

Щоб підтвердити тезу щодо доцільності потреби у навчанні працівників сфери культури можна навести інформацію, розміщену на офіційному [сайті](#) УКФ за період 2018–2021 рр., де зазначено лише 5 проєктів-переможців, які реалізовано в Сумській області. Ще 4 проєкти-переможці реалізовано в партнерстві з іншими областями України. Це один із найнижчих показників такої активності серед усіх регіонів України, що може бути пов'язано із недостатньою кількістю проєктних менеджерів у сфері культури та з відсутністю необхідних навичок та знань. Причиною також може бути неврахування в бюджетах ТГ ресурсів, необхідних для співфінансування грантових проєктів. За грантовий сезон, із 9 грудня 2022 року до 6 березня 2023, УКФ отримала [2 заявки](#) від організацій Сумської області із 180 охочих отримати кошти за програмою «Культура. Регіони», у 2023 році Український культурний фонд (УКФ) не підтримав жодного проєкту із Сумщини в межах цієї програми. Однак у програмі «Культурна спадщина» від УКФ Сумський національний академічний театр драми та музичної комедії ім. Михайла Щепкіна отримав перемогу із проєктом [«За кулісами театральної історії»](#).

Можна припустити, що низькі показники активності пов'язані з втратою прифронтовими областями частини активного кадрового потенціалу. До того ж більшість ТГ не мають досвіду співпраці з активними ГО, адже значна частина конкурсних заявок подається за умови співучасті влади та громадськості.

³Лист МКІП від 30.10.2023 № 945/К-1012/23-ЗПІ

Вплив воєнного стану на функціонування сфери культури в регіоні

Повномасштабне вторгнення російської армії на територію України дуже вплинуло як на функціонування сфери культури в Сумській області, так і на її культурно-ресурсний потенціал. Зокрема, за попередньою оцінкою заподіяної шкоди культурним цінностям, що проводить [ЮНЕСКО](#), встановлено 12 пошкоджених ділянок на території Сумської області: 11 на території Охтирського району та 1 в селі Битиця Сумської ТГ. Однак [Мапа культурних втрат](#) від Українського культурного фонду нараховує вже 19 об'єктів культури, а за даними МКІП⁴, станом на вересень 2023 року внаслідок російської агресії в Сумській області пошкоджень і руйнувань зазнало вже 25 об'єктів культурної спадщини, з яких 5 пам'яток культурної спадщини національного значення, а 20 — місцевого значення. Територіально це Конотопський район — 5 пам'яток, Охтирський — 12 пам'яток, Сумський — 7 пам'яток та Шосткинський — 1 пам'ятка.

Станом на 31.12.2023 ДКТР зафіксував пошкодження 93 закладів культури та, як і за даними МКІП, 25 пам'яток культурної спадщини, серед яких 64 клубні заклади, 19 бібліотек, 9 пам'яток культурної спадщини, 7 пам'яток історії, 6 мистецьких шкіл, 4 музеї та 2 пам'ятки архіології.

Різні показники кількості зруйнованих об'єктів від різних організацій та інституцій пов'язані з постійним оновленням баз, критеріями й особливостями в багаторівневій перевірці джерел інформації тощо. При цьому всі ці цифри не є остаточними, адже територія області щодня зазнає обстрілів та руйнувань інфраструктури.

Точна інформація про кількість закладів культури, діяльність яких призупинена, відсутня. **Переважно призупинили свою діяльність заклади культури, які розташовані в межах 5-км зони від державного кордону України, а це 63 клубні заклади, 43 бібліотеки та 1 мистецька школа.** Наприклад, Середино-Будська міська рада внесена до переліку ТГ, які розташовані у районі проведення воєнних (бойових) дій або які перебувають у тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні). Через близькість розташування закладів цієї ТГ до державного кордону з РФ (від 1 км до 20 км), з метою забезпечення безпеки життя та здоров'я працівників, заклади працюють дистанційно, а частина співробітників знаходиться на простой. Заробітна плата у більшості працівників закладів культури знаходиться на рівні мінімальної, визначеної законодавством.

Залишаються частково відкритими питання подальшої долі пошкоджених культурних пам'яток, адже до кожної з них необхідно підходити з урахуванням особливостей самих пам'яток та громад, у яких вони знаходяться. Як приклад, у межах експериментального проєкту з відновлення населених пунктів, що постраждали внаслідок збройної агресії РФ у 2023 році, розпочато [відбудову](#) привокзальної площі в Тростянці як один із 6-ти таких проєктів на всеукраїнському рівні. У новому проєкті привокзальної площі планується врахувати інтереси суб'єктів господарювання, розташованих на ній, а також питання транспортної доступності, логістики, інклюзії, безпеки тощо.

Результати [соціологічного дослідження](#) «Культурні практики та потреби для відновлення населення у деокупованих та прифронтових громадах» відображають позицію населення щодо відновлення/відбудови зруйнованих закладів культури вже після закінчення війни — 77% опитаних респондентів.

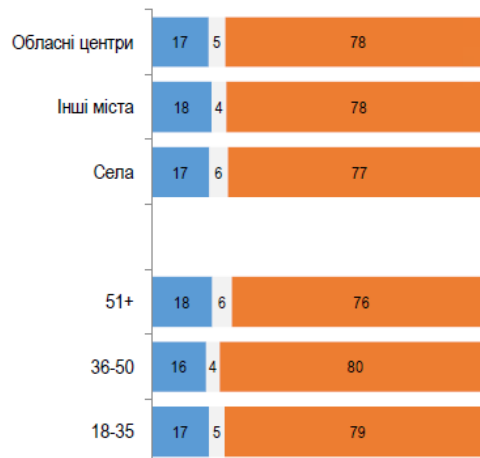
⁴URL: <https://mcip.gov.ua/news/cherez-rosijsku-agresiyu-v-ukrayini-postrazhdaly-835-pamyatok-kulturnoyi-spadshhyny/>

Як Ви вважаєте, коли слід відновлювати/відбудувати зруйновані заклади культури: зараз чи після закінчення війни?

■ Зараз ■ Важко відповісти ■ Після закінчення війни

ТИП ПОСЕЛЕННЯ. ВІК

<https://ratinggroup.ua>

20

Слайд результатів [соціологічного дослідження](#) Соціологічної групи «Рейтинг»

У грудні 2023 року проведено [Міжнародний форум](#) на тему «Реставрація та відновлення культурної спадщини України після великої війни». Перед учасниками форуму постали принципові запитання: «За якими критеріями будуть обрані об'єкти для відновлення?», «В якій формі будуть відновлюватись пам'ятки?», «Які структури будуть займатись безпосередньо відновленням?» тощо. Відповіді на ці питання зможе дати Стратегія відновлення культурної спадщини як основа для поєднання позиції держави й професійної громадськості у сфері охорони культурної спадщини, а також підґрунтя для допомоги Україні в межах міжнародної підтримки.

Одним із найважливіших викликів для Сумщини як прикордонного регіону є збереження пам'яток культури, експонатів та безпека споживачів культурних послуг. Саме через небезпечну ситуацію унікальні культурні цінності національного надбання, що зберігаються у Сумському обласному краєзнавчому музеї, Сумському обласному художньому музеї ім. Никанора Онацького, Лебединському міському художньому музеї ім. Бориса Руднева, Охтирському міському краєзнавчому музеї, Конотопському міському краєзнавчому музеї ім. Олександра Лазаревського та інших — здебільшого знаходяться на збереженні в безпечних місцях та не доступні для відвідувачів. Музейні заклади області активно шукають і залучають ресурси для архівування, документації та цифровізації музейних експонатів. Уже вдалось залучити грантові кошти обласним краєзнавчим музеєм, музеям громад Конотопа й Охтирки.

У перші дні повномасштабного вторгнення з боку РФ Сумщина відважно прийняла бій з країною-агресором, а місту Охтирка присвоєно почесну відзнаку «Місто-герой України». Щоб зрозуміти, скільки із минулого треба залишити в майбутньому області та як правильно використати з метою розвитку культурно-туристичного потенціалу області трагічні події 2022 року, за ініціативи ДАРТ та Українського інституту національної пам'яті розпочато роботу зі збору інформації для створення національної мережі маршрутів пам'яті. Для Сумщини перспективним є створення маршрутів пам'яті, до прикладу, за напрямом Боромля – Тростянець – Климентове – Охтирка. Однак цей маршрут може бути доповнений та перебудований із врахуванням героїчної історії оборони міст Лебедин та Суми.

Нині можна стверджувати, що **майже відсутня офіційна хроніка окупації та деокупації Сумської області** в 2022 році. Існує потреба в створенні потужного проекту із меморіалізації цих подій із залученням широкого партнерства науковців, соціологів для інтерв'ювання людей, аналізу офіційних даних тощо для підготовки видання хроніки окупації Сумщини українською та англійською мовами.

В умовах численних руйнувань пам'яток культури в Сумській області руйніною силою для пере-

осмислення та створення нового архітектурного простору може стати приватна ініціатива — спільнота однодумців [«Суми Майбутнього»](#). У 2023 році ця команда представила концепт-проект реконструкції площі Незалежності міста Суми та пропозицію щодо облаштування скверу по вулиці Харківській міста Суми. Творча спільнота створила арт-простір [«Погріб»](#), що знаходиться на місці старого кам'яного складу овочів. Це сучасне безпечне місце для митців у центрі міста Суми — фактично всі заходи проводяться в укритті та відповідають сучасному запиту щодо проведення таких подій.

Загалом питання створення безпечних багатофункціональних просторів є однією з базових потреб сучасного прикордоння. Наприкінці 2023 року в селі Хухра Чернечинської ТГ відкрито нове сучасне модульне [укриття](#), що є позитивним прикладом створення безпечних умов для навчання та розвитку населення ТГ у Сумській області.

*Укриття. Арт-простір «Погріб».
Фото авторки звіту*

Фінансування

Хоча повномасштабна війна вплинула на всі сфери суспільного життя та наклала багато обмежень, проте сфера культури Сумщини зберегла рівень свого фінансування. Так, за даними аналітичного інструменту Мінфіну Boost-аналіз⁵, зведений бюджет Сумської області в 2022 році склав 12421,1 млн грн, при цьому фактичні видатки на культуру та мистецтво склали 494,2 млн грн, або 4,0% від фактично здійснених видатків в області (у 2021 році — 3,6%). У 2021 році порівняно з 2020 роком фінансування культури та мистецтва зросло на 16,3%, а у 2022 році порівняно з 2021 роком — зменшилось на 3,4%.

Відсоток видатків спеціального фонду на культуру та мистецтво у 2021 році склали 3,3% від загальної суми фактично здійснених видатків, а у 2022 році — 3,4%.

Фактичні видатки в зведеному бюджеті області на 2022 рік склали⁶:

Стаття витрат	2021 рік, млн грн	2022 рік, млн грн
Театри	51,5	54,4
Художні колективи, концертні і циркові організації	18,9	16,7
Кінематограф	0,0	0,0
Бібліотеки, музеї та виставки	165,1	155,9
Заповідники	20,7	19,6
Клубні заклади	213,3	218,0
Інші заходи і заклади в галузі культури та мистецтва, творчі спілки	41,9	29,6

⁵URL: <https://openbudget.gov.ua/analytics/expenses>

⁶Дані таблиці взяті з ресурсу <https://openbudget.gov.ua/>

Тобто попри війну існує динаміка фінансування сфери культури на Сумщині, і вже декілька років поспіль область перевищує рекомендований ОЕСР показник фінансування сфери культури для регіонального рівня — у межах 3% бюджету. Водночас фактична сума видатків на сферу культури у Сумській області зменшилась, як порівняти з показником 2021 року, на 17,2 млн грн, переважно за рахунок інших заходів і закладів. Негативною тенденцією є те, що співвідношення між поточними і капітальними видатками у сфері культури Сумської області у 2022 році було відповідно 97% проти 3%, при тому що капітальні видатки у сфері культури в країнах ЄС становлять приблизно 30%.

Вже у кінці 2023 року та протягом 2024 року обласний бюджет і бюджети ТГ відчують результати рішення щодо [спрямування військового ПДФО](#) до державного бюджету. Сфера культури може опинитись у зоні ризику, адже з огляду на загальні тенденції можна спрогнозувати скорочення видатків на сферу культури до 1/5 частини від запланованих показників, без урахування захищених статей.

У процесі написання цього аналітичного звіту було виявлено, що наявної в публічному доступі інформації недостатньо для відображення поточного стану сфери культури в Сумській області. Тож для отримання додаткової точної інформації разом із ДКТР було розроблено та надіслано для 51 ТГ Сумщини [опитувальник](#), відповіді на який надали лише 41% ТГ. Крім того, до ОМС було надіслано додаткові запити на публічну інформацію (далі — ЗПІ), відповіді на які надали лише 90% ТГ. Відсутність 100% відповідей на ЗПІ демонструє недостатню фаховість кадрів на місцевому рівні та незнання законодавства. Для збору найбільш повної інформації певним громадам було надіслано ЗПІ повторно.

Водночас завдяки відповідям більшості ТГ на згадані вище опитувальники та ЗПІ було встановлено, що середній рівень заробітної плати працівників культури Сумщини є досить різним залежно від громади. Згідно з відповідями на ЗПІ, найбільше працівники сфери культури отримують в Глухівській ТГ (14 460 грн) та в Сумській ТГ (12 736,43 грн). У деяких громадах заробітна плата працівників сфери культури залишається досить низькою: Річківська ТГ, Шалигинська ТГ, Степанівська ТГ, Тростянецька ТГ, Миропільська ТГ та інші. Проте іноді саме від рівня заробітної плати залежить і мотивація людей, які працюють у сфері культури. Разом з тим, враховуючи положення Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 09 червня 2021 р. № 590, є ризик існування суттєвої розбіжності між рівнями нарахованої заробітної плати і фактично отриманої.

Із відповідей ТГ також можна зробити висновки, що найменші частки видатків на розвиток сфери культури, серед запланованих у місцевих бюджетах на 2024 рік відносно до загальної суми — у Юнаківській ТГ (0%), Білопільській ТГ (0,17%), Коровинській ТГ (0,9%) та Тростянецькій ТГ (0,95%). Найбільше заплановано на розвиток сфери культури в Липоводолинській ТГ (15,6%).

Разом із певними складнощами у зборі актуальної інформації, слід звернути увагу на прозорість висвітлення інформації на [публічній сторінці](#) в мережі «Facebook» Сумської міської військової адміністрації (це стосується не тільки видатків на соціальну сферу, а й інших напрямів роботи ТГ).

Дані, отримані у відповідь на опитувальник та ЗПІ

№	Територіальна громада	Сума коштів, передбачена на сферу культури у тергромаді в бюджеті на 2024 рік	Сума коштів на розвиток сфери культури у тергромаді в бюджеті на 2024 рік (без урахування захищених статей)	Середній рівень заробітної плати у сфері культури тергромади
Конотопський район				
1	Бочечківська ТГ*	2 707 820 грн	126 700 грн	6 918 грн
2	Буринська ТГ*	Інформація відсутня	816 100 грн	6 700 грн
3	Дубов'язівська ТГ*	7 741 705 грн	236 251 грн	6 700 грн (з 1 січня 2024 року — 7 100 грн)
4	Конотопська ТГ*	33 982 830 грн	1 263 320 грн	10 256,91 грн
5	Кролевецька ТГ	17 837 895 грн	538 000 грн	8 010 грн
6	Новослобідська ТГ*	1 330 000 грн	Інформація відсутня	8 462 грн
7	Путивльська ТГ	14 385 823 грн	375 000 грн	7 747 грн

Охтирський район				
1	Боромлянська ТГ*	2 709 716,00 грн	145 320,00 грн	6 605 грн
2	Великописарівська ТГ*	11 400 654 грн	1 110 813 грн	7 258 грн
3	Кириківська ТГ*	4 030 659 грн	156 864 грн	Від 6 206,06 грн до 7 139,42 грн
4	Комишанська ТГ	4 698 745 грн	237 886 грн	10 604 грн
5	Охтирська ТГ*	22 504 760 грн	1 816 880 грн	9 697,96 грн
6	Тростянецька ТГ*	22 510 750 грн	214 940 грн	5 942,27 грн
7	Чернечинська ТГ*	14 790 723 грн	849 373 грн	8 355 грн
Роменський район				
1	Андріяшівська ТГ*	5 039 000,00 грн	57 000,00 грн	7 600,00 грн
2	Вільшанська ТГ*	3 696 005 грн	390 000 грн	Від 7 100 грн. до 8 400 грн
3	Коровинська ТГ*	2 367 584,24 грн	75 944 грн	Інформація відсутня
4	Липоводолінська ТГ*	15 658 100 грн	2 483 500 грн	7 900 грн
5	Недригайлівська ТГ*	11 900 000 грн	236 800 грн	7 700 грн
6	Роменська ТГ	50 343 013 грн	3 645 835 грн	9410 грн
7	Синівська ТГ*	2 384 240 грн	21 920 грн	5 310 грн
8	Хмелівська ТГ*	3 281 527 грн	417 100 грн	6 746 грн
Сумський район				
1	Бездрицька ТГ*	2 360 388 грн	140 855 грн	9 566 грн
2	Білопільська ТГ*	12 953 700 грн	22 400 грн	7 827 грн
3	Ворожбянська ТГ*	1 1189 000 грн	55 000 грн	6 700 грн
4	Лебединська ТГ*	24 463 870 грн	845 638 грн	9 650 грн
5	Краснопільська ТГ*	11 935,9**	3 206,1**	7 366 грн
6	Миколаївська сільська ТГ*	1 422 920 грн	Інформація відсутня	8 712 грн
7	Миропільська ТГ	2 720 949 грн	64 022,32 грн	5 479,48 грн
8	Нижньосироватська ТГ	2 032 080 грн	105 200 грн	6 700 грн
9	Річківська ТГ*	Інформація відсутня	105 000 грн	5 300 грн
10	Садівська ТГ*	4 285 158 грн	56 812 грн	6 531,65 грн
11	Сумська ТГ*	108 384 900 грн	9 138 100 грн	12 736,43 грн
12	Степанівська ТГ*	180 084 грн**	Інформація відсутня	Від 5 827,14 грн до 6 438,56 грн
13	Хотінська ТГ*	4 981 015 грн	48 548 грн	7 325 грн
14	Юнаківська ТГ	2 082 421 грн	0 грн	Інформація відсутня
Шосткинський район				
1	Березівська ТГ*	6 340 900 грн	958 800 грн	10 600 грн.
2	Глухівська ТГ*	24 943 062 грн	1 796 000 грн	14 460 грн
3	Дружбівська ТГ*	3 207 120 грн	239 760 грн	7 424,88 грн
4	Есманьська ТГ*	3 054 400 грн	Інформація відсутня	7059 грн
5	Зноб-Новгородська ТГ	1 609 640 грн	700 000 грн	26 086 грн
6	Свеська ТГ*	Інформація відсутня	10 000 грн**	6 607 грн
7	Середино-Будська ТГ*	Інформація відсутня	214 200 грн	10 951,8 грн
8	Шалигинська ТГ	Інформація відсутня	57 698 грн	4073 грн
9	Шосткинська ТГ	42 600 666 грн	1 562 859 грн	9 383 грн
10	Ямпільська ТГ*	7 368 640 грн	525 346 грн	11 060 грн

* - дані за результатами заповнення опитувальника, скореговані відповідно до інформації, отриманої у відповідь на ЗПІ

** - цифри надано неповно або викликають сумніви в достовірності (не вказано одиниці вимірювання тощо)

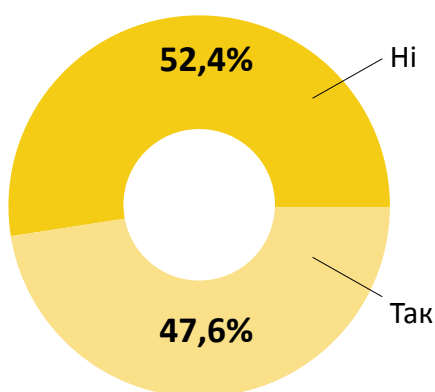
Проблемою також є відсутність логічного підходу до фінансування закладів культури. Оскільки будинки культури створювались у радянські часи, вони досить великі за розміром. Наприклад, Роменська ТГ має значний обсяг фінансування на 2024 рік — понад 50 млн грн, однак 92,8% від цієї суми йде на захищені статті, тобто утримання 73 нереформованих закладів культури ТГ (із загальною чисельністю 247 співробітників). І тому постає питання щодо змісту роботи закладів культури області: чим їх наповнювати, як організувати роботу ефективно і за неможливості наповнення змістом цих будівель — розглядати питання переосмислення їх діяльності. Доцільно враховувати результати діяльності закладів культури при прийнятті рішень про фінансування, можливо через механізм конкурсів. Варто також зауважити, що у 2022 році 66,2% поточних видатків сфери культури Сумської області пішло на оплату праці та на нарахування на заробітну плату при тому, що середня заробітна плата у сфері культури у 2022 році все одно була на 29,5% (тобто майже на третину) нижча, ніж середня заробітна плата по економіці України.

Отже, **сфера культури в умовах воєнного стану особливо потребує активного залучення представників сфери культури області до конкурсних, грантових програм та інших проєктів партнерської підтримки в частині розвитку і підвищення спроможності**, оскільки наявне фінансування витрачається фактично на виживання. У 2023 році в обласному бюджеті на сферу культури затверджено 199,4 млн грн. Крім того, бюджет розвитку складає 1,2 млн грн (Національний академічний театр Михайла Щепкіна). У розрізі видатків, оплата праці та нарахування на оплату праці складає 170,8 млн грн (85,7%), комунальні послуги — 13,4 млн грн (6,7%), охорона приміщень — 6 млн грн (3%). Стипендії студентам коледжу та інше складають 9,1 млн грн (4,6%). Сумський фаховий коледж мистецтв та культури імені Дмитра Бортнянського готує фахівців різного профілю для сфери культури, однак має статус закладу фахової передвищої освіти й отримує фінансування з освітньої субвенції. Джерелами фінансування 1137 закладів базової мережі закладів культури є державний та місцевий (обласний та ТГ) бюджети. У Сумському, Конотопському та Роменському районах є заклади культури, які знаходяться на утриманні обласного бюджету, в Шосткинському районі функціонує 1 заклад із державним фінансуванням.

Наразі сфера культури не є найбільш пріоритетним напрямом на бюджетне фінансування, адже перевага надається іншим сферам: військовій, безпековій, соціальній сфері, сфері охорони здоров'я та ін. Тому ситуація із вилученням військового ПДФО з бюджету громад може створити реальну загрозу для сфери культури.

Водночас у липні 2023 року АРР збрала статистичну інформацію щодо стану сфери культури в регіоні. Аналіз отриманих даних показав, що платні послуги надають заклади культури лише 47% ТГ області, що надали інформацію для аналізу.

Чи надають заклади культури територіальні платні послуги? (21 відповідь)

Результат [опитування](#) щодо стану сфери культури та соціальної згуртованості в Сумській області, здійсненого АРР Сумської області спільно з ДКТР

Необхідно також враховувати, що запровадження платних культурних послуг необхідно реалізовувати відповідно до чітко зафіксованого законодавством переліку платних послуг, які можуть надавати заклади культури.

Відповідно відповідей на ЗПІ, надано наступну інформацію щодо надходжень до місцевих бюджетів суми коштів від надання платних послуг:

Назва ТГ	2022 рік	2023 рік
Сумська ТГ	2 858 970,35 грн	3 009 451,80 грн
Конотопська ТГ	806 935,44 грн	933 919,25 грн
Охтирська ТГ	600 757,5 грн	767 146 грн
Глухівська ТГ	442 515 грн	527 238 грн
Тростянецька ТГ	334 738,5 грн	453 58,35 грн
Кролевецька ТГ	294 656 грн	470 054 грн
Білопільська ТГ	259 000 грн	266 100 грн
Лебединська ТГ	238 897 грн	262 477,5 грн
Чернечинська ТГ	52 365 грн	205 105 грн
Ямпільська ТГ	179 056 грн	166 914 грн
Роменська ТГ	151 308 грн	151 400 грн
Липоводолинська ТГ	126 400 грн	131 600 грн
Буринська ТГ	96 965,95 грн	96 010 грн
Путивльська ТГ	94 335 грн	96 010 грн
Недригайлівська ТГ	111 500 грн	75 600 грн
Великописарівська ТГ		41 400 грн
Березівська ТГ	4 200 грн	2 000 грн
Хотінська ТГ		4 000 грн
Синівська ТГ	0 грн	3 200 грн

Прослідковується позитивна динаміка щодо отримання сферою культури додаткового фінансування за рахунок надання платних послуг. Проте традиційно заявлені туристичні магніти області відносно інших громад не приносять відчутно більше коштів від надання платних послуг.

За інформацією ДАРТ, дещо [покращилася](#) ситуація з надходженнями від туристичної галузі на Сумщині. Так, за перші два квартали 2023 року в казну держави надійшло 6 млн 856 тис грн проти 5 млн 605 тис за аналогічний період 2022 року. На офіційному сайті ДАРТ також зазначено, що у довоєнному 2021 році регіон сплатив 8 млн 133 тис грн податків

При цьому, незважаючи на отримання додаткових ресурсів від надання платних послуг, здебільшого **культура не розглядається в контексті принесення прибутків для економіки**. Тож коли йдеться про фінансування, передусім мова йде про видатки на утримання, а не інвестиції у розвиток. Утім, заклади культури можуть отримувати доходи від здійснення господарської діяльності. Власні доходи такі заклади як суб'єкти господарювання використовують на власний розсуд.

Міжнародна технічна допомога та кейси успішних культурних практик

Розвитковими проектами в Сумській області займаються численні компоненти ООН, програма «U-LEAD з Європою», SURGe, GIZ та інші. Список міжнародних партнерів не є повним, адже не враховує понад 100 проектів, які переважно займаються гуманітарною підтримкою життя людей, зміцнюють стійкість суспільства, мир та соціальну згуртованість в Україні.

Щодо міжнародного партнерства, то такими партнерами Сумської області за даними ресурсу [Децентралізація](#) є:

- проєкт USAID «Говерла», що має на меті сприяння Уряду України у впровадженні важливих ініціатив для підтримки вразливих верств населення;

- Швейцарсько-український проєкт «Згуртованість та регіональний розвиток України», UCORD, зосереджується на трансформації організаційних структур АРР в Україні, а також розбудові їх спроможностей задля утвердження їх ролі провідників та фасилітаторів відновлення, здатних визначати регіональні пріоритети та формувати партнерства для розробки та втілення проєктів, які сповна реалізують потенціал регіонів.

З огляду на інтерес до Сумської області з боку міжнародних партнерів, доцільно створювати бренд Сумської області як північно-східного форпосту України. Потенційно наявність бренду допомагатиме стратегічному розвитку Сумської області та значно спростить комунікацію з міжнародними організаціями. Однак потрібно зазначити, що місто Суми має власний бренд, [сайт](#) цього бренду, візуальну концепцію, що розкриває основну ідею бренду та містить «карту настрою», а також візуалізацію його змісту. Візуальна концепція бренду розповідає про те, чому був обраний саме такий символ міста Суми. Гасло «Важливо бачити важливе» є досить філософським та значною мірою відображає особливості міста Суми. Свій власний бренд має також Тростянецька ТГ.

У Сумську область активно залучаються кошти, зокрема від міжнародних організацій та фондів. Так, цікавим є досвід перетворення місцевих бібліотек на центри громадської активності у Тростянецькій громаді, що реалізувався з 2018 року. Оновлені бібліотеки перейшли на сучасний етап розвитку і стали «центрами тяжіння» в громаді. Подібний позитивний досвід масштабовано і в інші бібліотечні заклади громади: до 2023 року відкрито [9 бібліотек-філій](#) (3 міські та 6 сільських). Слід зауважити, що перші ремонти в приміщенні зроблено коштами місцевого бюджету, а наповнення книжкового фонду, частина меблів — це результат співпраці із меценатами. Вже інші бібліотечні філії створено у фінансовій співучасті між меценатами, благодійними фондами, а також завдяки залученню коштів із бюджетів різних рівнів. Менш дорогавартісним, але ефективним заходом може бути створення мобільних бібліотек, які поєднуюватимуть бібліотечні послуги з послугами мобільного ЦНАПу, аптек тощо.

Позитивним прикладом збереження музейних краєзнавчих експозицій можна назвати [комплекс заходів](#) у Конотопській ТГ у травні 2022 року, що були реалізовані за підтримки Штабу порятунку спадщини України. У січні 2023 року Конотопський міський краєзнавчий музей ім. Олександра Лазаревського [отримав обладнання](#) від Muzeum Berlin-Karlshorst для збереження документів та архівних фондів; також у межах цього гранту кошти на збереження архівних фондів отримав Охтирський краєзнавчий музей.

Місто Конотоп має насичену історію часів Другої світової війни, і як результат — на базі «Музею авіації» у 2019 році було відкрито експозицію німецького командного пункту. Бункер Люфтваффе — це один із двох таких туристичних об'єктів у світі, він може стати основою туристичного маршруту в міжмуніципальному поєднанні з іншими такими об'єктами часів Другої світової війни.

Також у Конотопі у квітні 2023 року на вимогу часу розпочав свою роботу [арт-терапевтичний простір «Крила»](#), головною метою якого є відновлення емоційного стану молоді, які готуються працювати у сфері обслуговування, надання психологічних та медичних послуг тощо.

Родинний театр «Нянькіни» є унікальним завдяки своєму експериментальному характеру: більшість п'єс написано самими акторами. Цей проєкт виник у відповідь на консервативність більшості театральних закладів і відчуття потреби в пошуку нових способів розкриття творчого потенціалу сумських акторів. З огляду на фактори безпеки приміщення театральної

*Студія в укритті
Фото: Театр «Нянькіни»*

студії фактично розташовано в укритті, що відповідає сучасним вимогам.

У контексті театрального мистецтва Сумський національний академічний театр драми та музичної комедії ім. Михайла Щепкіна є потужним театром зі своєю історією. З огляду на потенціал закладу Сумський театр має бути не лише надбанням області, а й усієї країни, та відомим за кордоном. [Сумський національний академічний театр ім. Щепкіна](#), зокрема, унікальний тим, що прийняв до себе Луганський театр на договірних умовах; тепер 2 колективи виступають на одній сцені та обмінюються творчим досвідом. **Культура сьогодні виступає як засіб реабілітації, інтеграції ВПО та підтримки ментального здоров'я населення.**

Варто зазначити, що наведені вище приклади мають демонстраційний характер і не відображають усієї міжнародної та проектної діяльності ТГ Сумського регіону.

В умовах перебування Сумської області з кордоном країни-агресора — РФ — треба подбати про збереження й оцифрування музейних фондів. У закладах культури відсутня штатна одиниця, яка якісно впорається технічно із цією функцією; те саме стосується правильного адміністрування отриманої інформації. Перед початком оцифрування необхідно чітко зрозуміти кінцеву мету процесу: промоція закладу та експозицій, додаткові відвідування, збереження пам'яті, прибуток тощо. Як варіант, можна розглянути отримання послуг на умовах аутсорсингу з урахуванням основних [принципів та порад щодо 3D-оцифрування матеріальної культурної спадщини](#). Наприклад, на базі Сумського державного університету (далі — СумДУ) вже працює Лабораторія віртуальної та доповненої реальності, де у команді є спеціалісти, що можуть сформулювати різні сценарії для конкретної ситуації: віртуальний музей/віртуальну екскурсію/віртуальний туристичний маршрут, «книга, що оживає» тощо. Прикладом успішної цифровізації є створення франшизи комп'ютерної гри «S.T.A.L.K.E.R.», де масово використовували декорації чорнобильської зони відчуження та Прип'яті. Окрім постійних відрахувань до бюджету, в 2022 році розробники відеогри [зібрали 800 тис. доларів](#) на підтримку України та прибрали російську локалізацію в популярній грі. Тобто оцифрування, 3D-моделювання та віртуальна реальність на базі об'єктів культурної спадщини чи постраждалих від війни місць можуть бути перетворені на центри збереження національної пам'яті, що допоможе сфері культури як зберегти спадщину, так і самостійно залучити кошти на розвиток.

У листопаді 2023 року місцеве медіа «ЦУКР» презентувало друкований журнал [«Суми культурні»](#), що одночасно став можливістю заявити про себе для митців із Сум та знайомством із сумською культурою. Журнал містить роботи понад 80 сумських митців, що були відібрані відкрито через заявки від охочих презентувати свою творчість. Завдяки зусиллям «ЦУКР» та іншим ГО в Сумах працює відкрий громадський простір [«Дворик на Кузнечній»](#) (DNK), який постійно збирає активних та прогресивних мешканців громади для десятків зустрічей, лекцій, дискусій і концертів. Тут між собою знайомляться люди, зустрічаються змінотворці, народжуються нові проекти тощо.

У серпні 2023 року Western NIS Enterprise Fund та Cedos підтримали проект зі створення простору спільнотворення у Великописарівській громаді для [облаштування вільного соціокультурного простору для спілкування та дозвілля](#) на базі клубу в с. Ямне (населений пункт знаходиться в 20-км зоні від кордону з РФ). У рамках проекту планується створення трьох зон у приміщенні клубу с. Ямне: створення роллердрому, конгрес-зони для проведення обговорень, тренінгів та роботи гуртків, а також облаштування кінозалу.

У місті Суми з 2014 року працює приватний проект Сергія Гуцана — музей «Причал Одіссея», де екскурсія розпочинається з локації арт-двору (прибудинкова територія музею) — саме там відвідувачі знайомляться з архітектурним минулим цього простору. Для досягнення максимальної зацікавленості використано два основні принципи: відсутність хронології та принцип безбар'єрності (можливість тактильно доторкнутись до експонатів). Головна концептуальна ідея — розповісти про феномен колекціонування. Понад 5000 експонатів представлені в 4 кімнатах музею: «Хаос», «Система», «Кураж» та «Еволюція». У 2023 році проект розширився: до наявної експозиції додалися музей фотографії та музей ляльок.

У селі Боголюбове Тростянецької ТГ в 2021 році вперше відбулась історична реконструкція [битви на Ворсклі](#) 1399 року. Сьогодні досить важко вказати точне місце проведення цієї історичної події і чи був цей бій саме в Боголюбовому, адже масштабність бою вражає: близько 75 тис. війська Великого Князівства Литовського та 25 тис. війська з боку Золотої орди. Однак громада після проведення цього заходу «зафіксувала подію» на своїй території. Під час підготовки до фестивалю розпочато [міжнародне](#)

[співробітництво](#) із партнерами у Литві, і як наслідок, у 2019 році було організовано українсько-литовський молодіжний обмін.

Досить цікавий проєкт реалізували Анна Гавриленко та Сумський обласний науково-методичний центр культури та мистецтв [«Перевтілення: портрети, що оживають»](#) як грант Президента України молодим діячам у галузі образотворчого мистецтва для створення і реалізації творчих проєктів. У результаті кропіткої роботи оцифровано картини з художніх та краєзнавчих музеїв Сумщини. Однак основною родзинкою проєкту став процес пошуку у якості моделей людей, які мешкають у сучасному світі, адже такі моделі мали відповідати заданим у картинах типажам. Цей проєкт у певному сенсі став результатом гуртування креативних людей задля спільної мети — створення унікального продукту інтеграції мистецтва у сучасний світ.

Охтирський міський краєзнавчий музей долучився до проєкту Memory Savers UA, організованого спільно з Центром цифрової історії і SUCHO — Saving Ukrainian Cultural Heritage Online. Проєкт реалізується за фінансової підтримки EVZ Foundation. У березні 2022 року будівля музею отримала значні пошкодження під час бомбардувань російською авіацією.

Окремо можна відзначити приклади ревіталізації старих приміщень для відновлення втрачених функцій та отримання нових цілей:

1. Перетворення занедбаної у 2000-х роках пам'ятки архітектури в центр фестивального руху області — на прикладі садиби-манежу [«Круглий Двір»](#) та головної садиби Леопольда Кеніга

в місті Тростянець. Відновлені пам'ятки стали візитівкою не тільки міста Тростянець, а й туристичним магнітом Сумщини. До лютого 2022 року садиба-манеж «Круглий двір» щороку ставала місцем проведення історичних реконструкцій, а також інших численних культурних подій: фестивалів, концертів та ярмарків. А в головній садибі Леопольда Кеніга розміщено музей та експозиції, що стали популярними серед десятків тисяч туристів щорічно.

*Фото Круглого двору до реставрації,
Фото: сайт [Скорход](#)*

2. У 2015 році у місті Шостка у співпраці з Документаційним центром дослідження історії порохового заводу Лібенау та УНФ «Взаєморозуміння і примирення» створено меморіально-освітній комплекс [«Родинна пам'ять»](#). Заклад відкрито в одній із будівель колишнього виробничого об'єднання «Свема»; він показує, зокрема, матеріали про примусову працю мешканців Шостки на нацистському пороховому заводі фірми «Айбіа» в Німеччині.
3. У 2018 році в селі В'язове Дубов'язвської ТГ в приміщенні колишнього аграрного підприємства відкрито [музей Миколи Стороженка](#), відомого народного художника. Цей музей на початку повномасштабного вторгнення пережив російську окупацію.

У контексті ревіталізації об'єктів культурної спадщини слід згадати ситуацію навколо Державного заповідника «Державотворці Сіверщини». Заповідник було засновано у 2019 році на базі Гамаліївського монастиря, який донедавна був [колонією](#). Однак у 2021 році Кабінет Міністрів [ліквідував](#) державний історико-архітектурний заповідник «Державотворці Сіверщини». Починаючи з 2019 року спільно з українською діаспорою Канади та Німеччини було пророблено велику роботу зі збору матеріалів з історії родини Скоропадських, історії Гамаліївського монастиря, але наразі цей процес призупинено.

У сфері культури відсутній фаховий підхід до просування «культурного» продукту в медійному просторі, тому досить важко отримати інформацію людям, не дотичним до сфери культури. Нерідко населення дізнається про цікаві культурні проєкти вже після того, як вони відбулись. Культурні послуги мають бути орієнтовані на користувача, а тому слід змінити комунікаційні підходи сфери культури.

У підсумку слід звернути увагу на кілька головних моментів. У місцевої влади з'явились досі не характерні для неї нові обов'язки, пов'язані з обороною. Сфера культури отримала нові виклики з пошуку додаткових фінансових і матеріальних ресурсів, здебільшого не маючи достатнього досвіду та компетенцій для участі у грантових, конкурсних заходах та проектній діяльності.

Сьогодні дуже часто немає достатнього розуміння важливості культурних ресурсів в економіці регіону. Культура, з величезним потенціалом монетизації, не вміє заробляти кошти, продовжується фінансування здебільшого захищених статей бюджету. До того ж при численній мережі закладів культури відчувається брак кваліфікованих кадрів та ідей для повноцінного «перезавантаження» сфери. Низький рівень заробітної плати призводить до кадрових проблем, а заходи з підвищення кваліфікації та тренінги для працівників культури є не системними. Знаково те, що небагато проектів для розвитку сфери реалізовані за підтримки Українського культурного фонду протягом останнього часу. Цікаві проекти переважно реалізуються приватними ініціативами.

Сусідство Сумщини з РФ має не лише руйнівні, а й конфліктні наслідки для сфери культури, що обумовлено частковим переплетінням в багатьох творчих галузях прикордонних територій. Час подбати про розірвання цих історичних зв'язків та спрямувати ресурси на регіональну ідентичність.

Розділ III

Стратегічне планування в сферах культури та соціальної згуртованості в області

Аналітичний огляд стратегічного планування в сфері культури та соціальної згуртованості Сумської області необхідно розпочати з аналізу офіційних документів — регіональної стратегії розвитку, галузевих стратегій, програмних документів, планів розвитку та стратегій розвитку ТГ. Офіційною є Стратегія регіонального розвитку Сумської області на 2021–2027 роки, затверджена Сумською обласною радою. Документ містить окремий пункт, присвячений питанням культури та туризму — пункт 4.4. У системі цілей документа навіть виокремлено оперативну ціль «1.3. Туристична індустрія регіону», де наголошено на інноваційному розвитку сфери та окреслено напрями, орієнтовані на історико-культурні та природно-ресурсні переваги області. **Окремої стратегії розвитку сфери культури в регіоні не існує.**

Для Сумської області коштами обласного бюджету було розроблено окремий [туристичний бренд](#), туристичний потенціал якого складається з чотирьох напрямів:

«Край величної природи», «Край багатії історичної спадщини», «Край козацьких традицій», «Край мистецтва та фестивалів». Цей бренд виглядає досить комплексним та привабливим візуально, і разом із брендбуком вони можуть бути залучені для формування туристичної складової загальної візії регіону.

Прикладом креативної реалізації туристичного брендування Сумщини можна виокремити напрями гастрономічного та подієвого туризму.

**козацькі
традиції**

Візуалізація напрямку «Край козацьких традицій» у туристичному бренді Сумської області

Візуалізація подієвого та гастрономічного туризму в туристичному бренді Сумщини

Починаючи із 2010 року вже були спроби брендування Сумської області з гаслами «Зроблено на Сумщині», «Сумщина — край, що надихає» тощо. Однак для відчуття приналежності до регіону можна провести масштабне експертне дослідження, яке плавно буде переходити в комунікаційний план та адвокаційну кампанію з офіційним затвердженням напрацювань у формі брендбуку тощо. Наразі саме час сформувати регіональні символи, які об'єднуюватимуть Сумську область та популяризуватимуть її на фоні інших регіонів України.

З початком децентралізації в Україні запроваджено Державну стратегію регіонального розвитку з семирічним відрізком планування, який покликаний забезпечити організацію послідовності в регіональній політиці, адже 7 років — це більше, ніж каденція однієї влади. У такий спосіб урядовий акт, яким затверджена ця стратегія, тримав би незворотними вектори розвитку регіональної політики незалежно від зміни регіональної влади. Однак із початком повномасштабного вторгнення РФ на територію України відбулось повернення до стану, коли стратегія не працює, і знову треба вносити зміни.

Стратегія регіонального розвитку Сумської області на 2021–2027 роки створена до повномасштабного вторгнення та не враховує обставини війни і потребує істотного оновлення. Проте це не є проблемою конкретно цієї стратегії, адже жодна із стратегій (окрім військової) не може покладатись на припущені повномасштабного вторгнення на територію країни. Оскільки більшість стратегій Сумської області розроблені до лютого 2022 року, їх слід переглядати з урахуванням того факту, що 28,7% площі області є прикордонними громадами. Ці території потенційно піддаватимуться згубному впливу війни або ж перебуватимуть у постійному стані підвищеної готовності військового протистояння, що своєю чергою впливає на культуру та соціальну згуртованість.

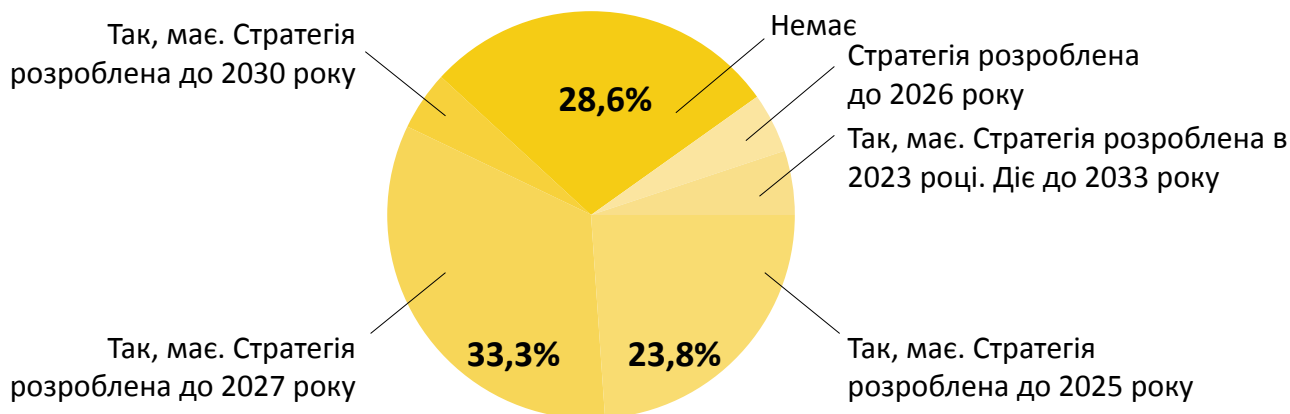
ТГ області мають розроблені місцеві стратегічні документи, але в більшості випадків ці документи, як і документи регіонального рівня, не актуалізовані після повномасштабного вторгнення. Однак серед позитивних прикладів брендування громади через культуру можна виокремити стратегічні документи Сумської та Тростянецької ТГ:

- У Стратегії розвитку Тростянецької ТГ до 2030 року однією зі складових місії ТГ є «шоколадна та фестивальна столиця Слобожанщини із унікальною історією та культурною спадщиною». У межах цього стратегічного документа розроблено стратегічний напрям «Здорова, спортивна та туристично приваблива громада із модерновими просторами для розвитку кожного громадянина» із такими стратегічними цілями: розвиток туризму; створення майстерні народних ремесел та збереження культурної спадщини, зручна логістика, комфортний відпочинок і дозвілля. Стратегія розвитку Тростянецької ТГ до 2030 року розроблена у 2019 році до завершення процесу децентралізації та до початку пандемії.
- Стратегія розвитку міста Суми до 2027 року (у новій редакції) позиціонує бачення ТГ так: «Сумська громада — це європейська спільнота, східний форпост України. Промисловий, академічний регіональний центр, який допомагає мешканцям розвиватися, реалізовувати їх творчі здібності та спортивні таланти, здобувати якісну освіту, створює можливості для гідного життя. Громада, яка приваблює туристів, інтенсивно розвиває економіку, дружна до інвесторів, де відкрити та вести бізнес можна легко та ефективно». У документі виокремлено стратегічну ціль щодо ство-

рення можливостей для якісного життя та розвитку творчих здібностей із оперативною ціллю «грумада якісних та культурних послуг».

У межах цього аналітичного звіту неможливо проаналізувати стратегічні документи усіх 51 ТГ області, однак звертаємо увагу, що стратегії громад розроблялись неоднорідно, не синхронізовані із державною та регіональною стратегіями, до того ж майже третина ТГ не мають власних стратегічних документів.

Чи має тергромада затверджену власну Стратегію розвитку? (21 відповідь)

Результат [опитування](#) щодо стану сфери культури та соціальної згуртованості в Сумській області, здійсненого АРР Сумської області успільно із ДКТР

Переважна більшість громад не має профільного структурного підрозділу у структурі виконавчих органів, який би займався виключно культурою: зазвичай культура виступає однією із суміжних сфер поряд із освітою, молодіжною політикою, спортом тощо. За результатом аналізу відповідей за ЗПІ встановлено, що в деяких ТГ, як-от Дружбівській та Кириківській, за впровадження державної політики в сфері культури відповідальні тільки комунальні заклади громади (повноваження делеговано бібліотекам, центрам культури та дозвілля, палацам/будинкам культури тощо). Оскільки запитовану інформацію надали не всі ТГ, цей список може бути значно розширено.

Місто Суми також має власну [Стратегію інтеркультурного розвитку](#) міста на 2020–2025 роки із місією «стати форпостом розвитку української культури та інтеркультурності на сході України, перетворити можливі виклики різноманіття у потенціал для свого розвитку». Стратегічний документ врахований у загальній стратегії розвитку міста Суми на 2020–2030 роки, де інтеркультурність визначено як інструмент досягнення операційної цілі В.1 «Об'єднання та залучення людей, використовуючи локальну унікальність, інтеркультурність та громадську проактивність», стратегічної цілі В «Створення можливостей для якісного життя, розвитку творчих здібностей та продуктивної роботи мешканців». Як приклад, у одному з найбільших навчальних закладів області — [СумДУ, до початку повномасштабного вторгнення](#) навчалось близько 2100 іноземних студентів з понад 50 країн світу. Найбільша частка студентів — це Індія та країни Африки. Наразі деякі іноземні студенти повертаються до навчання, станом на жовтень 2022 року повернулось всього 30 студентів. Тому вищезгадана стратегія потребує ретельної актуалізації відповідно до поточної ситуації.

Окрема програма розвитку культури на 2023 рік у Сумській області не розроблялась. Питання розвитку культури передбачені в Програмі економічного і соціального розвитку Сумської області на 2023 рік (пріоритет 2.8. Культура, туризм) та Програмі розвитку української мови в усіх сферах суспільного життя Сумської області на 2023–2027 роки, але цього очевидно недостатньо для області, яка є сучасним регіоном-форпостом України.

28 липня 2023 року Уряд затвердив [порядок розроблення](#) Державної стратегії регіонального роз-

витку до 2027 року. Також Кабінет Міністрів України затвердив [порядок розроблення](#) регіональних стратегій, які дозволять комплексно планувати розвиток на місцях. До їх створення можуть залучатися агенції регіонального розвитку, асоціації органів місцевого самоврядування, громадські об'єднання та інші актори. Розуміючи складність процесу узгодження пріоритетів розвитку кожного регіону із пріоритетами державної регіональної політики, актуалізація чинної стратегії з врахуванням нових викликів та можливостей (і, що найголовніше, безпекової ситуації) повинна завершитись до кінця 2024 року.

У грудні 2023 року до обговорення представлено [проект](#) Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки. Оновлений проект Стратегії фокусується на впровадженні цифрових рішень, серед пріоритетів сфера культури не є пріоритетною. Однак стратегії розвитку можуть більше врахувати сферу культури при плануванні на регіональному та місцевому рівні.

На окрему увагу серед чинних стратегічних документів Сумщини заслуговує Стратегія відновлення та розвитку економіки Сумської області на 2022–2024 роки. Цей документ створювався одразу після деокупації області, тоді одним із пріоритетних завдань стало показати гуманітарним місцям та міжнародним партнерам поточний стан області та звернути увагу на сфери, які потребують допомоги. Стратегія відновлення враховує різні сценарії розвитку територій в умовах військового стану: оптимістичний, реалістичний і песимістичний. У серпні 2023 року було презентовано «Стратегію відновлення та розвитку економіки Сумської області на 2022–2024 роки. Версія 2.0» (далі — Стратегія відновлення), яка фактично виконує функції Стратегії регіонального розвитку Сумської області на 2021–2027 роки. Поява «версії 2.0» документа підтверджує постійне вдосконалення процесу стратегічного планування в Сумській області. Для реалізації стратегічного бачення в цьому документі сформовано каталог проектних ідей. Серед пріоритетних напрямів у сфері культури та соціальної згуртованості можна виокремити такі:

- розроблення та промоція туристичних маршрутів, присвячених героїчній обороні Сумщини (бюджет 3 млн грн);
- створення медично-туристичного кластеру на базі медичних закладів області (бюджет 3 млн грн);
- створення страхового фонду на технічну та проектну документацію об'єктів культурної спадщини, закладів критичної інфраструктури (бюджет 1,28 млн грн);
- розроблення вебзастосунку «Безбар'єрна Сумщина в смартфоні» (бюджет 2,5 млн грн);
- переведення інформації документів Національного архівного фонду в цифровий формат (бюджет 1,425 млн грн).

Такий набір проектів, загальною вартістю 11,205 млн грн, не є повним, але може бути ефективним в умовах невизначеності середньострокової перспективи і стосується найважливіших питань нинішніх реалій сфери культури Сумщини — національної пам'яті, національної ідентичності, зміцнення соціальної згуртованості, збереження культурної спадщини та діджиталізації у сфері культури. Слід зазначити, що визначена сума коштів не враховує усі потреби сфери культури, адже Стратегія відновлення стосується здебільшого економіки, і культурні напрями враховані в цьому документі дещо в «стиснутому» вигляді, потребуючи додаткової уваги й експертного доопрацювання. Але втім вкрай позитивно те, що в такому стратегічному документі «некультурного» спрямування розробники і регіональна влада знайшли місце для культури, а значить — розуміють її роль і важливість для розвитку регіону.

Розділ IV

Особливості умов формування соціальної згуртованості в регіоні

Сфера культури є важливим інструментом для збільшення рівня соціальної згуртованості, але довгий час розуміння цього було відсутнім. Повномасштабна війна продемонструвала їх зв'язок, а Сумська область, частина територій якої на початку 2022 року була в тимчасовій окупації армії РФ, відчула це в реальному житті та ще й продемонструвала інший зв'язок: сфера соціальної згуртованості важлива для збільшення рівня культури населення.

Поняття соціальної згуртованості ввійшло в наше життя відносно недавно і [Радою Європи визначається](#) як матеріальна інтеграція, тобто здатність суспільства забезпечувати добробут усіх своїх членів шляхом зменшення нерівності та забезпечуючи справедливий доступ до наявних ресурсів. Слід зауважити, що соціальну згуртованість часто плутають із соціальною інтеграцією або соціальним залученням. Однак термін «згуртованість» об'єднує ці два поняття.

У цілях цього аналітичного звіту використано поняття «соціальної згуртованості», визначене у Методичних рекомендаціях, затверджених наказом МКІП України від 01 грудня 2022 р. № 466, де **соціальна згуртованість** — нематеріальне явище, що проявляється у наявності спільних цінностей, ідей, і сильних соціальних зв'язків у суспільстві (його частині), а також у повазі цінностей різних груп суспільства, що разом формує серед його членів довіру один до одного та до владних інституцій і через спільні дії та діалог сприяє забезпеченню добробуту усіх членів спільноти, мінімізуючи нерівність у розвитку, уникаючи маргіналізації людей та створюючи комфортне і безпечне середовище життя.

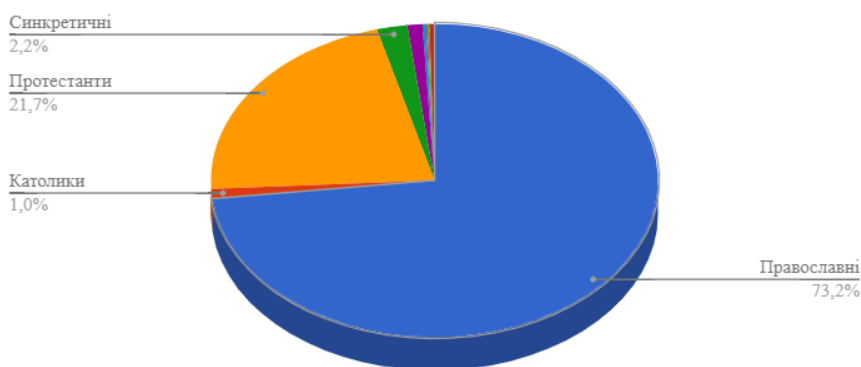
Побудова соціальної згуртованості є одним з основних фокусів проекту UCORD. Для соціальної згуртованості важливо, щоб кожен відчував себе причетним і ніхто не залишився осторонь. Це необхідно робити через розширення соціальних контактів, що призведе до більшої вертикальної та горизонтальної згуртованості між людьми та установами. Тісно співпрацюючи з АРР, які працюють заради загального блага регіону, проєкт UCORD має підвищити їх спроможність розвивати взаємодію між регіональними органами влади, приватним сектором та місцевими громадами, а також започатковувати нові проєкти та ініціативи, що базуються на такій співпраці і спільнодії.

У процесі роботи над звітом було встановлено, що за останні роки з'явилося не так багато аналітичних та наукових матеріалів про сферу культури області. Щодо оцінки нинішнього рівня соціальної згуртованості населення в Сумській області, то для цього використано презентовані у жовтні 2023 року результати дослідження Центру сталого миру та демократичного розвитку (SeeD) щодо [Індексу соціальної згуртованості та стійкості \(reSCORE\)](#) за 2023 рік. Ці показники значною мірою суб'єктивні, адже вибірка для дослідження є досить малочисловою, однак індекс соціальної згуртованості в контексті більшості чинників є досить високим.

У процесі аналізу результатів дослідження [другої хвилі SHARP 2023](#) можна дійти висновку, що є високі показники соціальної згуртованості в країні, і ці показники в цілому зросли порівняно з показниками першої хвилі проєкту у 2022 році — це стосується і збільшення довіри до інституцій. Показник області щодо відчуття напруги між ВПО та місцевим населенням на третину менше загальнонаціонального, що говорить про існування змістовного діалогу. Населення Сумщини досить прив'язане до місця проживання (країни, регіону, населеного пункту) — ці показники є вищими не тільки для областей прикордоння, а й вищими за середні по Україні. Показники підтримки членства в ЄС та НАТО знаходяться не тільки на найвищому рівні серед областей, що межують з РФ, а й вище середнього показника національного SCORE. Це демонструє європейський вибір майбутнього населенням області.

Серед іншого, спостерігається посилення національної ідентифікації та прихильності в Сумській області. Хоча це часто тягне за собою хвилю солідарності та співпраці між українцями, існує підвищений ризик відсторонення осіб та груп, які не відповідають внутрішній групі (етнічні, культурні та релігійні меншини та інші вразливі спільноти). Тут відразу доцільно відзначити, що за [конфесійним розподілом](#) громад Сумської області найбільшу частку складають православні (73,2%) та протестанти (21,7%), далі йдуть католики, юдеї, синкретичні (близько 1% кожна громада), мусульмани, язичники та інші (менше 1% усі разом).

Кіл-сть громад

Конфесійний розподіл, графік: [Релігійно-інформаційна служба України](#)

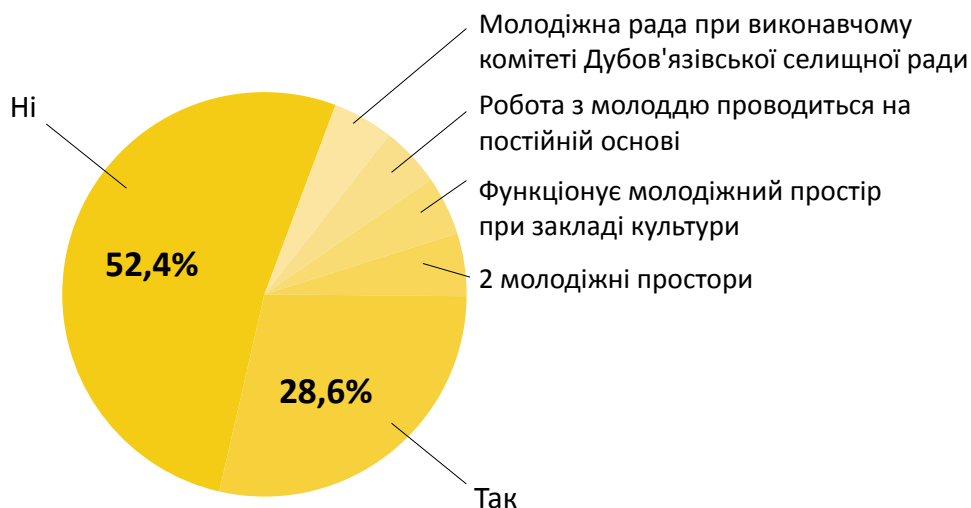
Ця статистика свідчить про невеликий ризик виникнення істотних проблем з позиції релігійного розмаїття. У період війни релігія має особливу можливість для того, щоб стати джерелом психологічної підтримки та реабілітації населення.

Соціальна згуртованість та громадянська активність мають підсилити одне одного. Тому, з огляду на вищенаведені результати дослідження, для зміцнення соціальної згуртованості в регіоні необхідно працювати над довірою населення до влади та інтеграцією ВПО в життя регіону, зокрема в культурне життя.

23 січня 2023 року презентовано результати опитування [«Звіт про внутрішнє переміщення в Україні»](#), яке проводила Міжнародна організація міграції, в результаті якого складено регіональні профілі областей. Сумщина разом із Чернігівщиною об'єднано в макрорегіон «Північ». У північному макрорегіоні опитані ВПО не висловлювали намірів негайно повернутися додому протягом наступних двох тижнів. Ба більше, кількість осіб, які висловили намір залишитися в місцях поточного перебування, збільшилася в північному макрорегіоні. Лише 30% ВПО повідомили, що основним джерелом доходу домогосподарства є заробітна плата, а 24% вказали соціальні виплати для ВПО (підтримку ВПО) як основне джерело доходу. На постійну заробітну плату розраховують переважно ВПО, що проживають у місті Києві, північному, центральному та південному макрорегіонах країни.

У [«Звіті про залучення, взаємодію та створення можливостей для молоді в Україні»](#), підготовленому Міжнародною організацією міграції у 2021 році, демонструється потенціал, що став підґрунтям для активізації волонтерського руху із початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну. У документі акцентується увага на створенні молодіжних центрів, і однією з головних очікуваних послуг респонденти визначили культурно-мистецькі послуги (46%). Водночас є такі послуги, якими молодь цікавиться більшою мірою, а молодіжні центри їх надають порівняно нечасто. Такі послуги можуть надавати центри громадської активності, центри культурних послуг, публічні бібліотеки тощо.

Чи працюють в тергромаді молодіжні культурні центри? (21 відповідь)

Результат [опитування](#) щодо стану сфери культури та соціальної згуртованості в Сумській області, здійсненого АРР Сумської області спільно з ДКТР

Існує запит від молоді на отримання культурних послуг, і це має бути відображено у діяльності закладів культури, щоб допомогти молодим людям знайти свою нішу.

За результатами 24-го загальнонаціонального опитування [«Україна в умовах війни»](#), близько 65% опитаних українців мають близьких, які воювали або воюють на лінії фронту, починаючи з 24.02.2022. Результати опитування показують тенденцію до зростання частки ветеранів у суспільстві, зокрема і в Сумській області. Нині існує потреба в підтримці ветеранів та їхніх родин, і саме в цьому контексті дієвим механізмом, паралельно з економічними стимулами (гранти для ветеранів та членів їхніх родин на власну справу тощо), можуть стати засоби культури та мистецтва.

У листопаді–грудні 2023 року група «Рейтинг» проводила [соціологічне опитування](#) «Культурні практики та потреби для відновлення населення у деокупованих та прифронтових громадах». Цікавими є результати оцінки загального стану громад у прифронтових та прикордонних регіонах, де поруч із безпековими факторами стоять питання соціальної ізоляції різної форми:

Загальний стан громад в прифронтових та прикордонних регіонах України: основні соціальні ефекти війни

- **Порушення природних процесів соціалізації дітей, підлітків та молодих людей** – внаслідок того, що навчання в досліджених громадах організовано онлайн, в селах та містах бракує, або зовсім нема облаштованих укриттів в закладах культури і громадських просторах, перебування на вулиці є небезпечним, діти, підлітки та молоді люди більше часу проводять в колі родини, ніж серед однолітків. В гаджетах, а не в безпосередньому живому спілкуванні.
- **Зниження настрою, довгий стрес та інші порушення психологічного стану населення** – проявляються як системна втома, відсутність бажання пережити новий досвід та труднощі сприйняття культурного контенту. Загалом у більшості респондентів бажання відвідувати культурні заходи під час війни знизилось.
- **Самообмеження та самоцензура** – респонденти часто розповідають про почуття провини за те, що можуть відвідувати культурні заходи розважального формату без благої цілі, коли інші воюють на фронті. Респонденти схильні замовчувати негативні факти життя громади, як то існування прибічників Росії в громадах.

<https://ratinggroup.ua>

37

Соціальні ефекти війни.

Слайд результатів [соціологічного дослідження](#) Соціологічної групи «Рейтинг»

Поряд із безпековими питаннями базовою потребою мешканців усіх громад залишається потреба в спілкуванні та офлайн-зустрічах у колі однодумців. Живі зустрічі з людьми, суспільні простори різного напрямку — головна потреба, задоволення якої респонденти опитування «Культурні практики та потреби для відновлення населення у деокупованих та прифронтових громадах» прагнуть отримати в закладах культури та поза ними.

Проблеми закладів культури в громадах очима надавачів культурних послуг

- Відсутність коштів на ремонт, опалення, облаштування укриттів закладах культури. Держава має співфінансувати культуру в регіонах разом з місцевою владою.
- Погані дороги та відсутність транспорту для підвозу людей на культурні заходи та у заклади культури на системній основі.
- Складність подання грантових заявок та участі в грантових проектах, бо потрібна співучасть громадських організацій, не в кожній громаді вони є.
- Проблема залучення молоді в культурну діяльність та надання культурних послуг – молодь виїжджає, не вмотивована працювати на низькі зарплати.
- Державний стандарт надання культурних послуг дозволяє забезпечити лише мінімальні культурні послуги в громадах, а хотілося б розвитку.
- В погляді на функціонування неефективних закладів культури в малонаселених пунктах існує протиріччя між місцевою владою та рештою респондентів. Місцева влада вважає доцільним закривати неефективні заклади культури, в той час як населення, культурні менеджери і культурні активісти виступають проти такого рішення, пропонуючи замість того реформу та реорганізацію.
- Не всі громади розуміють сенс та мають можливості розробляти Стратегію розвитку культури в громадах, навіть ті, що мали такі стратегії, сьогодні не користуються ними, оскільки війна змінила стан громад.

<https://ratinggroup.ua>

43

Проблеми.

Слайд результатів [соціологічного дослідження](#) Соціологічної групи «Рейтинг»

У дослідженні також розглядається питання фінансування закладів культури прифронтових і деокупованих регіонів. Цікаво, що 72% відповідей зосереджено на фінансуванні з місцевих бюджетів, на другому місці — центральна влада, далі — бізнес та ГО та МТД. Це свідчить про розуміння пошуку партнерів для утримання клубних закладів на місцях.

Ідеї щодо покращення культурних послуг в громадах та збільшення їх відвідуваності

- Досягнення тривалої безпеки – основне рішення, всі інші - ситуативні.
- Облаштування якісних укриттів.
- Оновлення кадрового складу закладів культури (за рахунок молодих спеціалістів, ВПО з великих міст, можливо за рахунок грантової підтримки).
- Діалоги з громадою про її культурні інтереси та потреби.
- Краще фінансування подій та їх осучаснення.
- Виділення коштів на пробні культурні проекти і ідеї для молоді.
- Поява в громаді сучасних цифрових інструментів та засобів вироблення культурного продукту.
- Практики подяки діячам культури, підвищення їм зарплатні.

<https://ratinggroup.ua>

44

Ідеї щодо покращення.

Слайд результатів соціологічного дослідження Соціологічної групи «Рейтинг»

Слід зазначити, що ідеї щодо покращення культурних послуг у громадах загалом збігаються з висновками цього Аналітичного звіту в частині необхідності оцифрування, облаштування укриттів, вдосконалення кадрів, фінансування розвитку сфери культури тощо.

Соціальна згуртованість і культура нерозривно пов'язані, адже культура — це про особливості групи населення, про її цінності, а соціальна згуртованість — про розуміння різності груп у суспільстві і повагу до їхніх цінностей. Створення діалогу та сприяння взаєморозумінню між спільнотами через культурні прояви та практики можна організувати на базі обласних форумів. Це стане передумовою для створення мережі (платформи) для обміну інформацією та ідеями щодо того, як культура може сприяти створенню інклюзивного суспільства. Такі форуми можуть стати механізмом для спілкування і побудови партнерства між організаціями й окремими особами, які працюють у сфері культури, а також стати платформами для міжрегіонального діалогу, взаємодії та зміцнення соціальної згуртованості не лише населення в одному регіоні, а й між регіонами, тобто на національному рівні. Завдяки цим зв'язкам учасники можуть співпрацювати над майбутніми проєктами та ділитися ресурсами для подальшого сприяння соціальній згуртованості та регіональному розвитку через культуру.

Водночас напрям політики соціальної згуртованості є дещо новим для України загалом і Сумської області зокрема, тому більшість роботи у цьому напрямі в перспективі буде спрямована на питання національної ідентичності, зменшення рівня вразливості населення, підтримки ВПО, інклюзії, громадської участі тощо.

Висновки та рекомендації

Кожен регіон «живе» і розвивається згідно із затвердженими стратегічними і планувальними документами. При цьому майже всі чинні стратегічні документи щодо розвитку Сумської області потребують коригування та приведення їх у відповідність до реалій воєнного стану. Почати варто з основного на цей час — безпеки та людиноцентричного підходу. Саме про безпеку йдеться перш за все, адже Сумщина належить тепер до першої трійки областей України з високим рівнем небезпеки від артилерійських обстрілів, ракетних обстрілів та застосування ударних дронів. Це формує новий стиль життя області, змінюючи, зокрема, культурне життя.

У регіоні до початку повномасштабного вторгнення активно розвивалися музеї, фестивалі, концерти, вистави, туризм (подієвий, гастрономічний тощо). Однак станом на сьогодні безпекова ситуація змінилась, ніхто не може гарантувати безперешкодне проведення заходів, особливо небезпечно збирати велику кількість людей та анонсувати такі заходи. Безпека залишається базовою потребою Сумщини як прикордонної території. Також існує потреба в релокації бізнесу, що працював у сфері культури, креативних індустрій, крафтового виробництва та інших. Отож **необхідне «перезавантаження» сфери культури Сумщини, коригування пріоритетів, зміни підходів до культурних практик і культурних активностей, надання культурних послуг тощо.** Існує гостра потреба в утворенні безпечних багатофункціональних просторів в укриттях.

Культура Сумщини має величезний ресурсний потенціал, який, однак, стикається із низкою викликів і проблем. Так, мережі клубних закладів і бібліотек Сумщини є досить розгалуженими, розміщення закладів часто не відповідає розподілу щільності населення по території. Проте наразі переглядати ці мережі недоцільно, адже значна частина закладів пошкоджена чи зруйнована внаслідок військових дій російської армії, і ці руйнування та пошкодження щомісяця зростають. Також не цілком зрозуміло, якою буде система розселення населення в області після української перемоги та поступового згасання міграційних процесів. **Повернення до планування ефективних мереж закладів культури має відбутись не раніше, ніж через рік після скасування воєнного стану.**

Культура Сумщини навіть в умовах війни намагається заробляти кошти через надання платних послуг, але не цілком розуміє весь свій ресурс, потенціал і не має необхідних для цього вмій і навичок. Тому **в найближчій перспективі необхідно працювати, зокрема, над підвищенням спроможності та компетенції культурних менеджерів і працівників сфери культури.** Цю роботу варто тематично організувати відповідно до запитів, наведених у розділах цього аналітичного звіту. Нові знання і навички мають активізувати діяльність фахівців сфери культури щодо участі в грантових програмах, програмах обміну тощо. Це також стане одним із механізмів отримання додаткових ресурсів для розвитку сфери.

Значний економічний потенціал сфери культури Сумщини прихований у нематеріальній культурній спадщині. Проте зрозумілим є обережність його використання, що пов'язано з переплетінням традиційної культури прикордонних територій України і РФ та манерою останньої привласнювати будь-які ресурси і досягнення інших, що частково торкнулося і традиційної культури Сумщини.

Дуже часто є ідеї, однак немає розуміння шляхів монетизації, популяризації та залучення споживача культурного продукту. Гарним прикладом монетизації об'єктів культурної спадщини є фортеця Круглий двір у місті Тростянець, що стала туристичним магнітом та основним місцем проведення свого часу для громади фестивалейних заходів.

Сумщина має потенціал для реалізації політики національної пам'яті шляхом **меморіалізації місць, які були в тимчасовій російській окупації в 2022 році.**

У Сумській області фактично розпочинається процес створення платформ, де мешканці області збираються разом для обговорення та обміну ідеями щодо того, як культура може сприяти створенню інклюзивного суспільства. Такою платформою також можуть стати обласні культурні форуми в Сумській області як в одній із пілотних областей проекту «Згуртованість та регіональний розвиток України», UCORD. Форуми мають сприяти діалогу та взаєморозумінню через культурні прояви та прак-

тики, визнавати важливість культурного діалогу, регіонального розвитку та соціальної згуртованості. При цьому слід зауважити, що в сфері культури є потреба у фаховому підході до просунення «культурного» продукту в медійному просторі, адже досить важко отримати інформацію людям, недотичним до цієї сфери. Тому **необхідно переглянути підходи до комунікації сфери культури в регіоні**: культурні послуги мають бути орієнтовані на користувача.

Що стосується соціальної згуртованості, то напрям цієї політики є дещо новим для Сумської області та потребує додаткових досліджень та обговорень. **Політика соціальної згуртованості є ключовою для Європейського Союзу**. Найбільші європейські проекти враховують це при організації своїх заходів (наприклад, [Interreg Europe](#)). До того ж розуміння соціальної згуртованості в українців здебільшого стосується єдності та національної ідентичності. Водночас для європейської спільноти це поняття більш асоціюється з рівним доступом до ресурсів (не тільки культурних, а й освітніх, медичних, економічних тощо) і, як наслідок, зменшення диспропорцій у суспільстві. На цей час комплексні дослідження щодо культури як інструменту соціальної згуртованості Сумської області майже відсутні.

При цьому соціальна згуртованість є ключовою для побудови справедливої, інклюзивної та підзвітної політики та процесів регіонального розвитку, які створюють довіру на всіх рівнях. Регіональні стратегії та програми працюватимуть лише тоді, коли вони будуть розроблені спільно усіма стейкхолдерами та на основі довіри. **І питання формування довіри має стати ключовим напрямом роботи в регіоні в найближчій перспективі**, адже виявлені для потреб цього аналітичного звіту результати огляду рівня соціальної згуртованості населення в Сумській області показали, що відчуття напруги між ВПО та місцевим населенням відсутнє.

З огляду на інтерес до області з боку міжнародних партнерів **доцільно створити бренд Сумської області** (наприклад, шляхом доповнення вже наявного туристичного бренду). Потенційно наявність бренду допомагатиме стратегічному розвитку Сумської області та значно спростить комунікацію із міжнародними організаціями. **Механізм створення культурного профілю регіону необхідно розпочати зі створення культурних профілів окремо по кожній із ТГ з урахуванням місцевої ідентичності**. Тоді кожна громада покаже себе найбільш повно: який має ресурс і куди планує рухатись, а при аналізі зібраної інформації вийде своєрідне мапування культурно-ресурсного потенціалу області із визначенням найбільш точної інформації.

У межах підготовки цього звіту відбулись чотири засідання ТРГ, що має стати постійно діючим експертним майданчиком АРР у форматі відкритих громадських просторів для діалогу та співпраці. У тісній співпраці з ТРГ за результатами аналізу, наведеного в цьому звіті, напрацьовано наведені нижче можливі напрями розвитку сфери культури та соціальної згуртованості в Сумській області, з якими вже можна почати працювати під час реалізації Стратегії відновлення:

1. Діджиталізація культури

Цей напрям може реалізовуватися, зокрема, через напрям 4 «Людський потенціал» Стратегії відновлення, проектна ідея п.6 Стратегії відновлення — «розробка Web-додатку «Безбар'єрна Сумщина в смартфоні» (передбачає, серед іншого, оцифрування історико-культурної спадщини, використання технологій доповненої реальності (VR та AR), віртуалізації музейних експозицій, інформації, надання рекомендацій туристам тощо).

2. Культура як засіб реабілітації ветеранів та їхніх сімей, інтеграції ВПО та підтримки ментального здоров'я населення.

Реалізація можлива через напрям 4 «Людський потенціал», проектна ідея п. 2 Стратегії відновлення — «розроблення механізмів із забезпечення населення області та внутрішньо переміщених осіб регіону житлом (виділення землі, часткова грошова компенсація на купівлю чи будівництво житла, створення фонду житла для тимчасового проживання — швидкокомтовані, контейнерні чи модульні містечка), у тому числі евакуйованих з 5-км зони», що передбачає соціальну інтеграцію. До прикладу, в Сумській області у 2023 році вже було проведено проєкт [«Хоробрий уїк-енд»](#) із елементами психологічної реабілітації методами арттерапії, цікавими майстер-класами, розважальною програмою та унікальними подарунками для дітей ветеранів та дітей загиблих воїнів Сумської, Роменської та Конотопської ТГ.

3. Культура як інструмент регіонального економічного розвитку.

Реалізація можлива, зокрема, через напрями «Промисловий комплекс» та «Людський потенціал» Стратегії відновлення. Наприклад, навчання населення навичкам для започаткування власної справи — у сфері крафтового виробництва, індустрії гостинності тощо. Успішним зразком цього є створення в 2022 році в селі [Андріївка сироварні «Основа»](#), що знаходиться в Андріяшівській ТГ. Крафтовий бізнес у форматі локальної переробки — це основа продуктової безпеки кожної громади, особливо в умовах військової агресії з боку Росії. У межах цього напрямку також можна розглянути створення українсько-англійського каталогу крафтових виробників Сумщини.

4. Утворення безпечних багатофункціональних просторів в укриттях.

На базі Охтирського міського краєзнавчого музею в підвальному приміщенні на завершальному етапі знаходиться облаштування підвального приміщення подвійного призначення у вигляді «Мистецького простору» та укриття завдяки фінансовій допомозі World Monuments Funds (WMF) та Cultural Emergency Response (CER). Так, у місті Суми безпечні простори можуть бути утворені на базі підвальних приміщень: неремонтованої головної садиби комплексу Харитоненків, Національного академічного театру драми та музичної комедії ім. Михайла Щепкіна та ін.

5. Соціальна згуртованість через національну пам'ять та меморіалізацію місць

Може стати основою для міжмуніципального співробітництва. Наприклад, при побудові нових туристичних маршрутів (запропонований список не є повним):

- 5.1. Маршрут пам'яті подій лютого–березня 2022 року — наприклад, маршрут Суми – Боромля – Тростянець – Климетове – Охтирка – Лебедин.
- 5.2. Роль гетьмана Івана Мазепи в сучасному контексті громад регіону.
- 5.3. Історія тоталітарного терору на прикладі Сумської області.
- 5.4. Розроблення офіційної хроніки окупації та деокупації Сумської області.
- 5.5. Створення регіональної цифрової мультикультурної платформи з віртуальною експозицією кращих музейних експонатів області, якісним контентом декількома мовами про українську культуру (традиції, нематеріальна спадщина в розрізі територіальних громад тощо).

Вищезазначені проєктні ідеї відповідають напрямам Стратегії відновлення «Людський потенціал» та «Економічні інновації».

6. Брендуння Сумської області як північного-східного форпосту України.

Реалізація можлива, зокрема, через напрям 5 «Економічні інновації», адже для прикордонних територій характерний специфічний тип економічних відносин як інструмент впливу на процеси розвитку території. Доцільно також створити інтерактивну мапу культурних профілів ТГ з текстами українською та англійською мовами.

7. «Реанімація» міжнародного партнерства як напряму економічного та культурного секторального співробітництва.

Варто скласти комунікаційний план та адвокаційну кампанію для просування Сумщини серед інших регіонів України, а також за межами України. Також для популяризації культурного надбання Сумщини, промоції української культури та гостинності через розроблення мережі культурних шляхів регіону цікавим може стати створення циклу телевізійних передач і коротких відео (для Facebook, Instagram, Youtube, Tiktok тощо) — щоб інформувати про талановитих українців, доля яких пов'язана із Сумщиною.

Існує потреба в розробленні візії стану сфери культури та соціальної згуртованості, якої бажано до-

сягти в середньостроковій перспективі (до кінця 2027 року). Ймовірно, інструментом для такої складної задачі має стати платформа, утворена після гуртування професійної спільноти на серії форумів з питань культури та соціальної згуртованості. Нині саме час сформувати регіональні символи, які об'єднуватимуть Сумську область та популяризуватимуть її серед інших областей України.

Загалом висновки і рекомендації, сформовані у процесі підготовки цього аналітичного звіту, можуть у подальшому бути використані при актуалізації Стратегії регіонального розвитку Сумської області на період до 2027 року, а також при розробці програм і планів відновлення Сумщини.

Агенція регіонального розвитку Сумської області

 [SumyRegionalDevelopmentAgency](https://www.facebook.com/SumyRegionalDevelopmentAgency)

Швейцарсько-український проект
«Згуртованість та регіональний розвиток України», UCORD

 [UCORDproject](https://www.facebook.com/UCORDproject)